

Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği:

VEZİR OSMAN PAŞA KÜLLİYESİ

*Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)**

ÖZET

Osmanlı döneminin önemli üretim ve ticaret merkezleri arasında yer alan Halep, diğer büyük şehirlerde olduğu gibi vakıflarla bezenmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Osman Paşa Külliyesi de Halep'teki vakıf eserlerden biridir. Rızaiye Camii adıyla anılan bir mabedin yanında medrese, mektep, kütüphane, sebül ve imaretten oluşan külliye Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde Vezir Osman Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Söz konusu kuruluşların vereceği hizmetlerin devamını sağlamak için de pek çok gayrimenkul vakfedilmiştir. Osman Paşa Vakfı'nın işleyişi ile ilgili esasların yer aldığı 1730 tarihli vakfiyede vakıf kuruluşları tarafından yerine getirilecek görevler, bu görevler için atanacak görevliler, vakfa tahsis edilen gelir kaynakları ile gelirin nasıl kullanılacağı ayrıntılı olarak belirtilmiş böylece vakfın belirlenen esaslar çerçevesinde yönetilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı şehirciliğinin klasik örneklerinden biri olan Halep'te kendisi de Halep Beylerbeyi olarak görev yapan Osman Paşa, vakfiyede bağışladığını bildirdiği gayrimenkullerin dışında vakfiyeye yapılan ilavelerle pek çok mülkünü vakfetmeyi sürdürmüştür. 1739 yılının ortalarına kadar devam eden on beş adet ilaveyle vakfın gelirlerini artırmaya çalışmış, bu şekilde ihtiyaçların kolaylıkla karşılanarak sosyal ve kültürel hizmetlerin kesintisiz sürmesini amaçlamıştır. Paşadan sonra vakfın yönetimi kız kardeşi Raziye Hanım'ın soyundan devam etmiş, bu ailenin üyelerinden bazıları da vakfa ilavelerde bulunmayı sürdürmüştür. Külliye ve bağlı binalar bugün de Halep'in tarihi dokusuna katkı sağladığı halde vakıf genellikle iyi yönetilmiş olmasına rağmen zamana karşı direnememiştir. Günümüzde şehir merkezinde kalan akarâtının büyük kısmı farklı amaçlarla kullanılır hale gelmiş, özellikle medresesi ile anılan külliye cami dışındaki diğer kurumlar kaderine terk edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Halep, Osman Paşa Vakfı, Osmaniye Camii, Osmaniye Medresesi, Rızaiyye Camii, Rızaiyye Medresesi

Bu çalışma Halep'te Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde Osman Paşa tarafından inşa ettirilen külliye tanıtmak ve kurulan vakıf hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlanmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulu-

* Yard. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mbayrak@ogu.edu.tr

nan 1 Zilkade 1142 (18 Mayıs 1730) tarihli vakfiye¹ ile on beş zeyli² esas alarak hazırlanan bu çalışmada, sonradan vakfa yapılan ilavelere de yer verilmiştir.³ Tüm bu veriler değerlendirilerek söz konusu vakıf eseri oluşturulan kurumların yerine getireceği hizmetler, bu hizmetleri ebedi kılmak amacıyla vakfedilen gelir kaynakları, gelir getirecek akarın nasıl kullanılacağı ve istihdam edilecek görevliler ile sorumlulukları ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilebilen defter ve belge tasniflerindeki bilgiler ışığında vakfın özellikle XIX. yüzyıldaki durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dedesinin Osman Ağa, babasının da Abdurrahman Paşa olduğu bilinen Yeğen lakabı ile anılan vakfın kurucusu Osman Paşa, babası gibi Halep doğumludur. Ancak inşa ettirdiği kurumların kitabelerinden paşanın soyunun Sivas Divriği'ye dayandığı anlaşılmaktadır. İ'lâmu'n-Nübelâ bi-Târih-i Halebü's-Şehbâ adlı eserde, Bâbîâlî'de Çavuşbaşı oluncaya kadar Halep'te yaşadığı belirtilen Osman Paşa'nın⁴ bu göreve getirilmediği tespit edilmiştir. Babası Abdurrahman Ağa başbakıkulu iken 4 Haziran 1713 tarihinde çavuşbaşı olarak atanmış, 1715 yılına kadar bu görevde kalmıştır⁵ ki paşa, muhtemelen babası ile karıştırılmıştır. Halep muhassılı olduğu bilinen Osman Paşa külliyesinin inşası sırasında da Halep mütesellimi olarak görev yapmıştır. 1730 yılında vezaret rütbesi verilerek Trablusşam'a vali tayin edilmiş, bir süre sonra azledilerek önce Sivas sonra da Şam valisi olarak görevlendirilmiştir. Paşa Haremeyn Şeyhi olarak hac görevini yerine getirdikten sonra⁶ ikinci defa Trablusşam valisi olduğu sırada 26 Kasım 1737 tarihinde Halep valiliğine atanmış,⁷ bu görevde de üç yıl kadar kalmış-

¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s.145-153.

² *A.g.def.*, s. 153-180.

³ Osman Paşa'nın kız kardeşi Raziye Hanım'ın soyundan gelen Avukat Said Yeğen'in özel koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshalarıyla çeşitli belge ve bilgilerden faydalanılmıştır. Osman Paşa'ya ait vakfiye ve zeyiller ile bağlı vakfiyelerin tarihlerini içeren tablo Ek I'de verilmiştir.

⁴ Muhammed Ragıb et-Tabbah el-Halebî, *İ'lâmu'n-Nübelâ bi-Târih-i Halebü's-Şehbâ*, Tashih Eden, Muhammed Kemal, Halep 1988, III, 258.

⁵ Murat Uluskan, *Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılıkları Listesi.

⁶ Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 258-259.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye (C.DH), 181/9021.

tır.⁸ Ancak Osman Paşa muhtemelen Halep'e gidememiş, o dönemde yaygın bir uygulama olan vekil atamayı tercih etmiş ve Halep Muhassılı Ahmed bu amaçla mütesellimliğe getirilmiştir.⁹ Daha sonraki dönemde Adana, Bursa, Bağdat, Sayda, Cidde valiliklerine de tayin edilen Osman Paşa 1160 yılının Zilkade (1747 yılı Kasım) ayına kadar Mekke'de Haremeyn Şeyhi olarak yaşamını sürdürmüş, belirtilen tarihte burada vefat ederek Baki Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁰

Klasik külliye anlayışının Halep'teki en güzel örneklerinden olan Osman Paşa Külliyesi'nde Osmaniye veya Rızaiyye Camii olarak anılan mabetten başka, biri kütüphane diğeri etüd odası olarak kullanılmak üzere kırk bir odalı medrese, mektep, sebil ve imaret inşa ettirilmiştir.¹¹ Osman Paşa'nın, vefat etmiş olan kız kardeşi Raziye Hanım'a atfen Rızaiyye adını verdiği cami ve medrese kurşun kullanılarak inşa edildiğinden oldukça sağlam bir yapı olarak varlığını devam ettirmektedir. Merkezi bir kubbe ile üç kubbeli son cemaat yerinden oluşan tek minareli cami kullanılır halindedir. Kiblesinin doğru olarak tayin edilen ender camilerden olduğu belirtilen mabedin inşaatına 1728 yılında başlanmış, iki yıl sonra da tamamlanmıştır.¹² Günümüzde işlevini yitirmiş olan medresenin, inşa edildiği dö-

⁸ Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Mehmet Köçer, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara 2007, s. 95.

⁹ BOA, C.DH, 181/9021.

¹⁰ Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 260. Ayrıca bkz. *Mie evâil min Haleb a'lâm-meâlimun eseriyye-suverun vesâikiyye 1901-2001*, Ed. Amir Reşid Mübeyyiz, Halep 2004, III-IV, 916. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü'nde, Fotoğraf Albümleri Dizini, nr. 90454/31'de bulunan II. Abdülhamid döneminde çekilmiş olan Osmaniye Camii ve Medresesi'ne ait fotoğrafın altındaki notta paşanın *Şeyhu'l-harem* iken Medine'de vefat ettiği kaydedilmiştir. "Osmaniye Camii ve Medresesi'nin Resmi" biçiminde tanımlanan fotoğraf ekte verilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul (tarihsiz), III, 429'da, Halepli olduğu belirtilen Muhassıl Osman Paşa hakkında yer alan bilgiler yukarıda verilenlerle benzerlik göstermekle birlikte farklılıklar da içermektedir. Özellikle paşanın ölüm tarihinin 27 Kasım 1750 olduğu ifade edilmiştir ki bu tarih Arap kaynaklarıyla II. Abdülhamid döneminde çekilmiş fotoğrafta belirtilen tarihten üç yıl sonrasına aittir. Bu durum şüphe yaratmakla birlikte makalede söz edilen şahıs ile *Sicill-i Osmânî*'de biyografisi verilen paşa muhtemelen aynı kişidir. 1750 yılında öldüğü belirtilen Osman Paşa hakkında ayrıca bkz. Şeyh Ahmet El-Bedirî El-Hallâk, *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, trc. Hasan Yüksel, Ankara 1995, s. 2 (dipnot 9), 116.

¹¹ Kurumların kitabeleri ve külliyedeki diğer kitabelerle günümüz Türkçesi ile ifadeleri ekteedir.

¹² Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259.

nemde önemli bir eğitim kurumu olduğu bilinmektedir. Osman Paşa tarafından en seçkin ilim adamı ve araştırmacılar medreseye getirilmiş, ilmi yönden kalkınması için gayret sarf edilmiştir.¹³ Külliyyede medreseye ait bir kütüphane de oluşturan paşa buraya tefsir, hadis, kelam, fıkıh, sarf, mantık, tarih, tıp ve farklı çeşitlerden oluşan yüz yirmi dört adet kitap bağışlamıştır.¹⁴ Doğunun en büyük kütüphanesi olarak anılan bu kurumda bulunan nadir el yazmalar ve kıymetli kitaplar pek çok yerden araştırmacının gelmesini sağlamıştır.¹⁵ Döneminin önemli bir araştırma merkezi olan kütüphane de tıpkı medrese gibi ömrünü tamamlamıştır. Halep'te 24 Aralık 2009 tarihinde Said Yeğen ile yapılan görüşmeden edinilen bilgiye göre bugün sadece bazı film çekimleri için kullanılmaktadır.¹⁶

Söz edilen kurumların yaşayabilmesi ve hizmetlerini sürdürebilmesi amacıyla Osman Paşa tarafından çoğu gayrimenkul olmak üzere pek çok mülk bağışlanmıştır. Bağışlanan menkul ve gayrimenkuller vakfiye ve zeylerde ayrıntılı olarak anlatılmış, büyüklükleri hakkında genellikle bilgi verilmemiş ancak herhangi bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla gayrimenkullerin buldukları yerler ile sınırları başkalarına ait mülklere, yollara ve diğer ayırıcı özelliklere göre tanımlanmıştır.

Vakfın Gelir Kaynakları

Vezir Osman Paşa'nın Halep'e vali olmasından yedi yıl önce inşa ettirdiği hayratın kuruluş amacına uygun olarak hizmetlerini sürdürmesi için vakfettiği akarât, bulunduğu yer ve diğer özellikleriyle birlikte aşağıda iki tablo halinde verilmiştir. İlk tabloda vakfiye ile bağışlanan mülk, ikincisinde de paşanın 1739 yılının ortalarına kadar vakfiyeye yaptığı ilavelerle vakfedilenler yer almıştır.

¹³ *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 915-916.

¹⁴ Vakfedilen kitapların listesi Ek II'de yer alan tabloda verilmiştir.

¹⁵ *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 915. Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s.264'te, kütüphanedeki değerli eserin güzel bir hatla yazılmış olan Kadı Beyzâvî Tefsiri olduğundan söz eder. Ancak bu eserin, ödünç alan bir öğrencide bulunduğu sırada çalındığını da üzümler ekler. Yazar ayrıca yeterli özen gösterilmediği için bunun gibi pek çok eserin kaybolduğunu ifade eder.

¹⁶ Avlusunda güneş saati de bulunan külliyenin ayrıntılı bir tasviri için bkz. Kamil el-Bâli el-Halebî eş-Şehir bi'l Gazzî, *Kitâb-ı Nehrî'z-Zeheb fî Târih-i Haleb*, İlavelerle Yay., Şevki Şa'as-Mahmûd Fahurî), Dımaşk 1992, II, 123-124. Ayrıca bkz. Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259, 263.

TABLO I. Vakfiyeye Göre Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller (1 Zilkade 1142/18 Mayıs 1730)¹

<i>Akarât</i>	<i>Hissesi</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri</i>
Tut Hamamı ²	Tamamı	Antakya'da Tut Mahallesi'nde	Gölet, su deposu ve havuzu olup gerekli alet-edevat ve malzemeyi içeren müştemilatı mevcuttur.
Küçük Değirmen ³	Tamamı	Antakya'da Cüdi Hamamı yakınında Asi Nehri üzerinde	3 taşlı olup zemini, yılda 15 akçe Sinan Paşa Vakfı'na, 1,5 kuruş Halep Harameyn Vakfı'na mukataalıdır.
Merce Değirmeni	Tamamı	Halep haricinde Aynü't-Tel yakınında Kuveyk Nehri üzerinde	2 taşlı olup alet ve edevatı mevcuttur.
Tabaka Değirmeni	Tamamı	Halep civarında Aynü't-Tel Irmağı üzerinde	3 taşlı olup mahzeni ve diğer müştemilatı bulunmaktadır.
Bahçe	Tamamı	Antakya haricinde Bâb-ı pols'da Mâşukiye denilen yerde	Üzerinde çeşitli meyve ağaçlarıyla ipek kozası çıkarmak için kullanılan evler bulunmaktadır.
Hocaki Bahçesi	½ (12 kırat) ⁴	Halep haricinde	Üzerinde 4 odalı, 2 eyvanlı ve kubbeli bir ev ile çeşitli meyve ağaçları olup Kuveyk Nehri'nden su hakkı bulunmaktadır.
Bahçe ve Adacık	½	Hocaki Bahçesi yanı	Çeşitli meyve ağaçları ve su hakkı mevcuttur.
Çağılan (veya Çağlayan) Değirmeni	14 kırat	Hocaki Bahçesi yanındaki adacığın bitişiğinde	4 taşlı olup kubbelidir.

¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 146-149; Gazzi, *a.g.e.*, s. 125.

² Osman Paşa, hamamı Mehmet Efendi'nin oğlu Hamit Efendi'den 15 Temmuz 1729 tarihinde satın almıştır (*A.g.def.*, s. 146).

³ Osman Paşa, değirmenin yarısını 13 Aralık 1729 tarihinde Antakya'nın Habibü'n-Neccar Mahallesi sakinlerinden Recep oğlu Hacı Durmuş Çelebi'den diğer yarısını ise 29 Aralık 1729 tarihinde Mehmed oğlu Abdi Beşe'nin kızları Hacı Saliha ile Hacı Tayyibe'den satın almıştır (*A.g.def.*, s. 146).

⁴ Mısır alan ölçüsü olan kırat 175,035 metrekare'yi ifade etmektedir (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s. 82).

Değirmen ve Arazi ⁶	Tamamı	Merce Değirmeni karşısında	Yahya bin Mübarek Vakfı'ndan yıllık 6 kuruş icarelidir.
Değirmen Arazisi ⁷	Tamamı	Tabaka Değirmeni karşısında	Mısır'daki Hamravî Vakfı'ndan yıllık 10 kuruş mukataalı olup ziraata elverişlidir.
Han ⁸ (veya kaysariyye ya da kasariyye)	Tamamı	Halep'te Hâric-i Bâbü'n-Nasr'da Tabla Sokağı'nda	Alt ve üst katlarda 30 odası, su kuyusu, avlusu ve diğer eklentileri olup zemini Benî Useys Vakfı'na 2,5 kuruş mukataalıdır.
Han (veya kaysariyye)	Tamamı	Hâric-i Bâbü'n-Nasr'da el-Muizzin Sokağı'nda	Alt ve üst katlarda 5'er oda olmak üzere toplam 10 oda dışında küçük bir odasıyla su kuyusu ve avlusu da mevcuttur.
Han ¹⁰ (veya kaysariyye)	Tamamı	Halep'te Maraşhoğlu Mahallesi'nde	Alt katta 19 Oda, üstünde mahzen olup su kuyusu, tuvaleti ve ağaçlı bir bahçesi bulunmaktadır.
Arazi ¹¹	Tamamı	Halep haricinde el-Halebe denilen yerde	Beyza toprağı olarak da bilinen Arzu'l-fellâha denilen arazi ziraata uygundur.
El-fellâha Arazisi	Tamamı	Halep dışında el-Halebe denilen yerde	Ziraata elverişlidir.

⁵ Osman Paşa, değirmeni 14 Nisan 1730 tarihinde Hasan oğlu Hacı Hüseyin Beşe'den satın almıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 147).

⁶ Osman Paşa, araziyi 27 Aralık 1729 tarihinde Yahya oğlu Genç Yahya ile annesi Ümmühan, Amine ve Ayşe isimli hanımlardan satın almıştır (*A.g.def.*, s. 146-147).

⁷ Osman Paşa, araziyi 8 Ocak 1730 tarihinde Tahazade diye bilinen, Seyyid Taha Efendi'nin oğlu Seyyid Ahmed Efendi'den satın almıştır (*A.g.def.*, s. 146).

⁸ Osman Paşa, hanı 14 Haziran 1728 tarihinde Hasan oğlu Hacı Hüseyin Beşe'den satın almıştır (*A.g.def.*, s. 147).

⁹ Genellikle Halep'e dışarıdan gelen tüccarların kaldıkları odalar, kiraladıkları dükkânlar, imalathaneler ve depolardan oluşan yapıdır. Özellikle yoksul yabancıların, Araplar'ın ve Bedeviler'in kaldıkları yerlere de kaysariyye denilmiştir (Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s.136; a. mlf., *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ 2006, s.99).

¹⁰ Osman Paşa, hanı 29 Aralık 1729 tarihinde Mehmed Ağa'nın oğlu Ali Ağa'dan satın almıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 147-148).

¹¹ Osman Paşa, araziyi 7 Aralık 1729 tarihinde Muhıboğlu diye bilinen Hacı Muhıyiddin'in üç oğlundan (Hacı Abdülbaki Çelebi, Hacı Ahmed Çelebi ve Hacı Yahya Çelebi) satın almıştır (*A.g.def.*, s. 147).

Arsa	Tamamı	El-Halebe'de Vadi'l-Azâzi'de	4 dönüm olup ziraata uygundur.
Arsa ¹²	Tamamı	Vadi'l-Azâzi'de	4 parçadır.
Et-taḥûne ¹³ diye bilinen fırın	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Çarşısı'nda	2 adet hamur teknesi, terazi ve değirmen aletlerinden oluşan müstemilatı mevcuttur.
Ev ¹⁵	Tamamı	Halep'te Ferâfire Mahallesi'nde	
Ev ¹⁶	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde	2 katlı ve taş merdivenli olup kubbeli bir oda, kiler, mutfak ile döşemeli bir avlu ve Halep ırmağından suyunu alan kuyu bulunmaktadır.
Zeytin Ağaçları	Şeyh Kandil ve Şeyh Hasan vakıflarına ait el-cisr deniler yerdeki 10, ikinci cisrdeki 35 ve et-Terniye olarak anılan mevkideki 17 ağaç dışındakilerin tamamı.	Halep'in Sermîn Kazası'nın Ma'arratü'l-'Ulyâ Köyü'nde	
Çiftlik	Tamamı	Ma'arratü'l-Ulya Köyü'nde	İçerisinde odalar, evler, ahır, avlu ve kuyular bulunmaktadır.
Burç (Güvercinlik)	Tamamı	Ma'arratü'l-Ulya Köyü'nde	Güvercinlerin sığınması için yapılmıştır.
Dükân	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde	5 adet olup altı üstlü birbirine bitişiktir.

¹² Osman Paşa, arsayı 7 Aralık 1729 tarihinde Hacı Muhyiddin Çelebi'nin üç oğlu ile hissedar olan dört kızından ve Hacı Zeyneddin Çelebi'nin hisse sahibi beş kızından satın almıştır (*A.g.def.*, s. 147).

¹³ Yere bir çukur kazılarak ateşin muhafaza edilmesini sağlayan bir tür fırın (Gazzi, *a.g.e.*, s. 128).

¹⁴ Osman Paşa, fırını 8 Haziran 1729 tarihinde Şeyh Fethullah'ın oğlu Seyyid Abdurrahman'dan satın almıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 148).

¹⁵ Osman Paşa, evi 10 Aralık 1727 tarihinde Hacı Yusuf Çelebi oğlu Tüccar Mustafa Ağa'dan satın almıştır (*A.g.def.*, s. 148).

¹⁶ Osman Paşa, evi 19 Kasım 1728 tarihinde Osman Bey'in varisleri olan eşi Hacı Fahri kızı Fatma ile iki kızından satın almıştır (*A.g.def.*, s. 148).

TABLO II. Vakfiye Zeylleri'ne Göre Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller
(1 Muharrem 1143/17 Temmuz 1730-9 Cemaziyelevvel 1152/14 Ağustos 1739)¹

<i>Akarât</i>	<i>Hissesi</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri</i>
Hocaki Bostanı ²	½ (12 kırat)	Halep haricinde	Üzerinde 4 odalı, eyvanlı ve peykeli bir ev ile çeşitli meyve ağaçları olup Kuveyk Nehri'nden su hakkı bulunmaktadır.
Ada ³	½	Hocaki Bostanı yanı	Çeşitli meyve ağaçları ve Kuveyk Nehri'nden su hakkı mevcuttur.
Çağılan (veya Çağlayan) Değirmi ⁴	10 kırat	Hocaki Bahçesi yanındaki adacığın bitişiğinde	4 taşlı olup Kuveyk Nehri üzerindedir.
Hicazîzade Bostanı ⁵	Tamamı	Halep haricinde	Üzerinde çeşitli meyve ağaçları, su tesisatı, havuz, kubbeli eyvan, kiler, mutfak ve kahvehane mevcuttur.
Es-Sahluliyeye Bostanı ve Bostana bitişik arazi ⁶	Tamamı	Hicazîzade Bostanı'nın güneyinde	Üzerinde çeşitli meyve ağaçları olup su dolabı ile Kuveyk Nehri'nden sulanmaktadır. Arazi ziraat için elverişlidir.
Kör Musli Bostanı ⁷	23 kırat	Hâric-i Bâb-ı Ferec ve Bâbü'l-Cinân denilen yerde	Üzerinde meyve ağaçları, bostan, küçük bir ev ve ekilebilecek arazi bulunmakta, Kuveyk Nehri ile Kalit'den sulanmaktadır.

¹ *A.g.def.*, s. 153-180; Gazzi, *a.g.e.*, s. 127-133.

² 17 Temmuz 1730 tarihinde vakfiyeye yapılan ilaveyle vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 153; Gazzi, *a.g.e.*, s. 127). Daha önce vakfiye ile yarısı bağışlanmış olan söz konusu bostanın böylece tamamı vakfın gelir kaynaklarından olmuştur.

³ 17 Temmuz 1730 tarihinde vakfiyeye yapılan ilaveyle vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 153; Gazzi, *a.g.e.* s. 127). Daha önce vakfiye ile yarısı bağışlanmış olan Erihâvî adıyla anılan adanın böylece tamamı akarât arasında yerini almıştır.

⁴ 17 Temmuz 1730 tarihinde vakfiyeye yapılan ilaveyle vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 153; Gazzi, *a.g.e.*, s. 127). Daha önce vakfiye ile 14 kırat hissesi bağışlanmış olan değirmenin böylece tamamı vakıf malı olmuştur.

⁵ Bostanın yarısı Osman Paşa tarafından 14 Temmuz 1730 tarihinde satın alınmış, 17 Temmuz 1730 tarihli zeyl ile bağışlanmıştır. Diğer yarısı ise 18 Ağustos 1730 tarihinde satın alınarak 14 Eylül 1730 tarihli ilaveyle vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 154-155; Gazzi, *a.g.e.*, s. 128).

⁶ 14 Eylül 1730 tarihinde vakfiyeye yapılan ilaveyle vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 155-156; Gazzi, *a.g.e.*, s. 128).

⁷ 24 hissedenden oluşan bostanın 15 kırat hissesi 12 Aralık 1730 tarihli zeyl ile 8 kırat hisse ise 25 Ekim 1737 tarihli ilaveyle bağışlanmıştır (*A.g.def.*, s. 157, 159; Gazzi, *a.g.e.*, s. 128). *Vakfiye Defteri*'nin 157 ve 159. sayfalarında Kör Musli Bahçesi olarak anılan akar XIX. yüzyıla ait muhasebe kayıtlarında ve Gazzi'nin eserinde Kör Mısıri olarak geçmektedir (BOA, *EV*, nr. 11687, vr. 33a; BOA, *EV*, nr. 18473, s. 4, 65; Gazzi, *a.g.e.*, s. 128).

Saray ⁸	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde Osman Paşa Külliyesi yanında	Eskiden Şaban Ağa Sarayı olarak anılan bu yerde sonradan ilave edilen katlı yapılar, binalar, bahçe ve benzeri ekler mevcuttur.
Dükkân ⁹	Tamamı	Hâric-i Bâbü'n-Nasr'da Kastel-i Ekrad'da	Sayısı hakkında bilgi verilmeyen dükkânlar iki kat halinde olup alt kattaki dükkânlardan birisinde tütün, diğeri de yağ satılmaktadır. Üst kattaki dükkânlarda ise dokuma tezgahları bulunmaktadır.
Attar Dükkânı ¹⁰	Tamamı	Dahil-i Bâbü'n-Nasr'da	
Istabl (ahır) ¹¹	Tamamı	Dahil-i Bâbü'n-Nasr'da	
Hacı Yahya el-Halvâni Bostanı ¹²	Tamamı	Haric-i Bâb-ı Ferec'de	Üzerinde çeşitli meyve ağaçları, bostan, su fiskiyeleri, su dolabı, Kuveyk Nehri'nden gelen su arkları ve ekilebilecek arazi mevcuttur. Buradan elde edilen üzüm gelirinden her yıl Kadı Ağa Vakfı'na 10, Nureddin Şehid Vakfı'na 24,5 ve Seyyid Zeyn Vakfı'na 4 kuruş verilecektir. Ayrıca bostana bitişik zeytin ağaçları bulunmaktadır.
İğneci Hanı ¹³	Tamamı	Halep'te Cübeyl Mahallesi'nde Kuttâviyye Sokağı'nda	Müştemilatı; peyke, ev, istabl, boş bir alan, fırın ve ekmeğe satmak için düzenlenen dükkândan oluşmaktadır. Fırının müştemilatında ise mahzen, su deposu ve ateşin yakıldığı bir mekan bulunmaktadır.

⁸ 12 Aralık 1730 tarihli zeyl ile vakfedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 157). Müştemilatı ise 15 Ekim 1738 tarihli ilaveyle vakıf malları arasına dahil edilmiştir (*A.g.def.*, s. 178-179; Gazzı, *a.g.e.*, s. 129).

⁹ Osman Paşa, bu dükkânları 29 Ekim 1721 tarihinde Ahmed oğlu Hacı İbrahim'den satın almıştır (*A.g.def.*, s. 159).

¹⁰ Kastel-i Ekrad'daki dükkânlar ve attar dükkânı 25 Ekim 1737 tarihli ek ile bağışlanmıştır. Attar dükkânı paşa tarafından 8 Aralık 1736 tarihinde Şeyh Abdülkadir kızı Ümmühan'dan satın alınmıştır (*A.g.def.*, s. 159).

¹¹ 17 Şubat 1738 tarihli zeyl ile vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 160; Gazzı, *a.g.e.*, s. 128).

¹² Osman Paşa tarafından 6 Mayıs 1738 tarihinde satın alınan bostan 19 Haziran 1738 tarihli zeyl ile bağışlanmıştır (*A.g.def.*, s. 161-162; Gazzı, *a.g.e.*, s. 128).

¹³ Söz konusu han Osman Paşa'ya Şeyh Fethullah oğlu Hacı Mahmud'dan 2 Kasım 1729 tarihinde takas yoluyla intikal etmiş, paşa burayı 19 Haziran 1738 tarihli ilaveyle vakfetmiştir (*A.g.def.*, s. 162; Gazzı, *a.g.e.*, s. 128).

Mağara ¹⁴	Tamamı	İğneci Hanı bitişiğinde	
Depo ¹⁵	Tamamı	İğneci Hanı sahası içinde	İğneci Hanı müştemilatından olan fırın için gerekli yakacak ve yiyecek konulmaktadır. Söz konusu han, dükkân ve fırından elde edilen gelirden her yıl Kuttâviyye Medresesi Vakfı'na 5 kuruş verilecektir.
Kaysariyye	Tamamı	Halep Kalesi altında	
Ambar (2 adet olup biri tuz deposu olarak kullanılmaktadır.)	Tamamı	Cübeyl Mahallesi'nde	Ambarın biri kasariyye bitişiğindeki miri arazi üzerine inşa edildiğinden her yıl ambar için bir kuruş, zemin bedeli olarak da üç kuruş ödenecektir.
Ev (4 Adet) ¹⁶	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde	Bir kısmı katlı olup taş merdivenleri bulunan evlerin müştemilatları arasında mağara, mutfak, eyvan, avlu ve su deposu mevcuttur.
Bahçe ve Mezraa ¹⁷	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde	Mezranın kuzey-güney yönündeki uzunluğu 61, doğu-batı tarafı ise 12,5 zirâ'dır. ¹⁸
İğnecioglu diye bilinen dükkânlar ¹⁹	Tamamı	Cübeyl Mahallesi'nde	12'si doğu, 12'si de batıda yer alan 24 dükkân ile bir mahzen bulunmaktadır.

¹⁴ Osman Paşa, mağarayı 30 Ocak 1735 tarihinde Mahmud oğlu Şeyh Fethullah'ın üç çocuğundan satın almış ve 19 Haziran 1738 tarihli ek ile bağışlamıştır (*A.g.def.*, s. 162).

¹⁵ Depo 19 Haziran 1738 tarihli ek ile vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 162; Gazzı, *a.g.e.*, s. 128).

¹⁶ Kaysariyye, ambarlar ve bir adet ev 15 Ekim 1738 tarihli ilaveyle vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 163-164; Gazzı, *a.g.e.*, s. 129). Diğer 3 ev ise 31 Ekim 1738 tarihli zeyl ile bağışlanmıştır (*A.g.def.*, s. 165).

¹⁷ 31 Ekim 1738 tarihli ek ile bağışlanmıştır (*A.g.def.*, s. 165-166; Gazzı, *a.g.e.*, s. 130).

¹⁸ Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan kısmı ifade eden uzunluk ölçüsü birimidir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, III, 663). Sabit bir uzunluğu ifade etmemekle birlikte, 1 zirâ 65 cm. olarak kabul edilir (W. Hınz, *a.g.e.*, s. 79).

¹⁹ İğnecioglu Çarşısı olarak da anılan bu dükkânlar Osman Paşa'ya 2 Haziran 1739 tarihinde Şeyh Fethullah oğlu Hacı Mahmud ile Abdullah oğlu Ali Ağa'dan takas yoluyla intikal etmiş, paşa 8 Haziran 1839 tarihli ek ile vakfetmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 169; Gazzı, *a.g.e.*, s. 131).

Su Kuyusu ²⁰	Tamamı	Halep'te Kellâse Mahallesi'nde (Haric-i Bâb-ı Kinnesrin'de)	Müştemilatı arasında fırın, ocak, hamur tekneleri ve kürek bulunmaktadır.
El-Avmaca Bostanı	Tamamı	Halep haricinde en-Nakîbi denilen yerde	Nureddin Şehid Vakfı'na yılda 3 kuruş icareli olup üzerinde sebze ve meyvesi mevcuttur.
Ev ²¹	Tamamı	Cübeyl Mahallesi'nde	
En-Nasibi Bahçesi ²²	Tamamı	Bâbü'l-Ferec'de	13 dönüm olup üzerinde sebze ve meyvesi bulunmaktadır.
Arzı'l-Matalib denilen arazi	24 kırat(Tamamı)	El-Halebe mevkiinde	
Arazi ²³	24 kırat(Tamamı)	El-Halebe'de	7 parça olup ziraata elverişlidir.
Hamam ²⁴	Tamamı	Halep'te Süveyka Mahallesi'nde Şehbender Sokağı'nda	İçerisinde depo, havuz, ortasında karşılıklı mermer döşeli iki eyvan, ayrıca üç eyvan, seki, bakır kazan ve güğümler bulunmaktadır.
Ahır ve depo ile karşısında yer alan revaklar	Tamamı		Benî Zehra Vakfı'na yıllık 2,5 kuruş icarelidir.
Bahçe	Tamamı	Halep dışında en-Nasibi hattında El-Halebe'de	Sebze ve meyve yetiştirmeye müsaittir.
Havuzlu Bahçe (El Umyan Bostanı) ²⁵	Tamamı	El-Halebe arazisinde	Es-Salâhiye Medresesi Vakfı'na 12, Mihmandar Camii Vakfı'na da yıllık 15 kuruş mukataalı olup sebze yetiştirmek için uygundur.

²⁰ Su kuyusu 8 Haziran 1839 tarihli zeyl ile vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 169; *Gazzi, a.g.e.*, s. 131).

²¹ El-Avmaca bostanı ile birlikte 12 Haziran 1739 tarihli ilaveyle bağışlanmıştır (*A.g.def.*, s. 170-171).

²² Osman Paşa, bahçeyi 13 Haziran 1727 tarihinde satın almıştır (*A.g.def.*, s. 172).

²³ En-Nasibi Bahçesi ve araziler 3 Temmuz 1739 tarihli ek ile bağışlanmıştır. Yedi parçadan oluşan arazi 27 Ocak 1733 tarihinde satın alınmıştır (*A.g.def.*, s. 172; *Gazzi, a.g.e.*, s. 132).

²⁴ Osman Paşa, hamamı 18 Temmuz 1739 tarihinde Hacı Ahmed oğlu Tüccar Hacı Yusuf Çelebi'den satın almıştır (*A.g.def.*, s. 174).

²⁵ Osman Paşa, bahçeyi 4 Mayıs 1739 tarihinde satın almıştır (*A.g.def.*, s. 174).

Havuzlu Bahçe	Tamamı	Halep dışında en-Nasibi hattında	Üzerinde meyve ağaçları olup ziraata elverişlidir.
Arazi ²⁶	Tamamı	El-Halebe mevkiinde	6 parça olup ziraat için uygundur.
İbrahim Ağa Bahçesi	Tamamı	En-Nasibi hattında	Zemini Kadı Ece Vakfı'na yıllık 10 kuruş mukataalı olup üzerinde çeşitli meyve ağaçları, havuz ve ev bulunmaktadır
Arazi	Tamamı	El-Matalib Bahçesi yakınında	2 parça olup ziraata elverişlidir.
Değirmen ve arazi	Tamamı	Cebel-i Sem'an Nahiyesi'ne tabi Haylan Köyü yakınında Kuveyk Nehri üzerinde	2 taşlı olup zemini, Hüsreviye Vakfı'na yıllık 6 kuruş mukataalıdır.
Baki Çavuş Bostanı	Tamamı	En-Nasibi güzergahında	Üzerinde zeytin, fıstık, incir, üzüm gibi meyveli ağaçlar bulunan bahçede eyvan ve havuz da mevcuttur.
Bahçe ve arazi ²⁷	Tamamı	El-Halebe'de	5 adet ziraata elverişli sulak arazi parçası ile bir bahçeden oluşan akarın zemini, Kadı Ece Vakfı'na 10, Mevlevi Tekkesi'ne 5, Meşârîka Mahallesi'ndeki Fahura Camii Vakfı'na da yıllık 2 kuruş mukataalıdır.

²⁶ Hamam, ahır ve depo ile ekilebilir alanlar 24 Temmuz 1739 tarihli zeyl ile vakfedilmiştir (*A.g.def.*, s. 174-175; Gazzi, *a.g.e.*, s. 132).

²⁷ İbrahim Ağa Bahçesi, Baki Çavuş Bostanı ve diğer araziler ile değirmen 14 Ağustos 1739 tarihli zeyl ile bağışlanmıştır (*A.g.def.*, s. 176-177; Gazzi, *a.g.e.*, s. 132). Beş adet arazi paşa tarafından 12 Ağustos 1739 tarihinde satın alınmıştır (*A.g.def.*, s. 177).

Her iki tabloda görüleceği gibi Osman Paşa, tüm müstemilatıyla birlikte iki hamam, dört değirmen, ayrıca iki değirmen ve arazi, biri değirmen arazisi olmak üzere toplam dokuz parça arazi, iki arsa, bir mezraa, on yedi bahçe ve bostan, dört han, bir kaysariyye, üç fırın, bir saray, bir çiftlik, yedi ev, net sayı tespit edilememekle birlikte en az otuz dört dükkân, iki ahır, bir mağara, iki depo, bir mahzen, iki ambar, bir su kuyusu ve zeytinlik bağışlamıştır. Paşanın hayratın giderlerini karşılamak için vakfettiği gayrimenkullerin tümü 1721 ile 1739 yılları arasında satın alınarak vakfedilmiştir. Bağışlanan bu mülkün kimden satın alındığı ve satın alma senedinin tarihi de genellikle vakfiye ve zeylerde özellikle belirtilmiştir. Vakfedilen mülkün bir kısmının başka vakıflarla olan bağlantılarına yine vakfiye ile zeylerde dikkat çekilmiş, bazı gayrimenkuller başka bir vakıf arazi üzerinde bulunduğu mukataa ödeneceği belirtilmiştir.¹ Bazılarının ise yıllık mukataa ve kira geliri olduğu ifade edilmiştir.² Ayrıca miri arazi üzerine inşa edilerek vakfedilen ambar için bina ve zemin bedeli olmak üzere ödeme yapılacağı,³ bazı gayrimenkul gelirinden ise düzenli olarak bazı

¹ Arsası vakıf, üzerindeki bina ve ağaçlar mülk olan akarda mutasarrıfı tarafından her yıl ait olduğu vakfa verilmek üzere arazi için belirlenmiş olan yıllık kira bedeline mukataa, icâre-i zemin veya icâre-i seneviye denir. Vakıf arsaları mukataaya bağlayan akde ise hukr, haker veya tahkir adı verilir (Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 487-488. Ayrıca bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII, Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 134-136; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 146-147). Osman Paşa Vakfı’ndan Küçük Değirmen için yıllık olarak Sinan Paşa Vakfı’na 15 akçe, Halep Harameyn Vakfı’na ise 1,5 kuruş ödenecektir. Tabla Sokağı’nda bulunan han için de zemini Benî Useys Vakfı’na ait olduğundan yıllık 2,5 kuruş bedel ödenecektir. Yine el-Halebe arazisinde yer alan havuzlu bahçe mukataalı yerlerden olduğu için her yıl es-Salâhiye Medresesi Vakfı’na 12, Mihmandar Camii Vakfı’na 15 kuruş verilecektir. İbrahim Ağa Bahçesi de bu tarz yerlerden olup Kadı Ece Vakfı’na yılda 10 kuruş zemin bedeli ödenecektir. Ayrıca Haylan Köyü’ndeki değirmen için Hüsreviye Vakfı’na yıllık 6 kuruş, el-Halebe’de bulunan başka bir bahçenin zemin bedeli olarak Kadı Ece Vakfı’na 10, Mevlevi Tekkesi’ne 5, Fahura Camii Vakfı’na da yıllık 2 kuruş verilecektir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 146, 147, 174, 176, 177).

² Merce Değirmeni karşısında bulunan değirmen ve arazisi bu tarz yerlerden olup Yahya bin Mübarek Vakfı’ndan yıllık 6 kuruş icarelidir. Tabaka Değirmeni karşısında yer alan değirmen arazisi ise Mısır’daki Hamravî Vakfı’ndan yıllık 10 kuruş mukatalıdır (*A.g.def.*, s. 146-147).

³ *A.g.def.*, s. 163.

vakıflara maddi destek sağlanacağı belirtilmiştir.⁴ Böylece vakfedilen mülkten elde edilen gelirin ait olduğu vakfın tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceği hatta başka vakıflara yardımda bulunulabileceği umulmuştur. Arazilerin büyüklükleri hakkında genelde verilerde bilgi bulunmamasına rağmen söz konusu vakıf gelir kaynaklarına göre değerlendirildiğinde sadece Halep'in değil bölgenin XVIII. yüzyıldaki en büyük vakıflarından biri belki de en büyüğüdür. Günümüzde külliyyeden şehir meydanına kadar devam eden güzergâhta yolun her iki tarafındaki arazilerin vakfa ait olduğu tespit edilmiştir. Paşa külliyyenin inşaatı sırasında kullanılan hayvanların ekili olan arazilere verdiği zararı önlemek, sahiplerini mağdur etmemek amacıyla satın aldığı bu toprakları vakfetmiştir. Epeyce varlıklı olan paşanın bol gönüllü olduğunu gösteren bu tutumu kendisine duyulan saygıyı artırmış, paşaya verilen değer nişanesi olarak adının unutulmazlar arasında kalmasını sağlamak için vakıf arazilerinin bulunduğu caddeye "Yeğen Osman Paşa Caddesi" denilmiştir. Bugün şehrin merkezinde kalan vakıf arazilerden biri olan Hicazizade Bostanı olarak bilinen yer şehrin en büyük ve en güzel parklarından biri haline getirilmiştir. Başka bir arazi üzerine hastane inşa edilmiştir. Said Yeğen'den nakledilen bu bilgilere göre şehir meydanında yer alan Siyahi Otel de vakıf arazi üzerinde bulunan yapılardan biridir.

Vakfedilen Hayrat ve Akarât Hakkındaki Şartlar ve Vakfın Yönetimi

Osman Paşa tarafından Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla vakfedilen mallardan elde edilen gelirin, nasıl ve nerede kullanılacağı hakkında vakfiye ve zeyllerde ayrıntılı açıklamalar yapılmış, vakıf kuruluşlarının verecekleri hizmetleri düzenli ve sürekli kılabilmek için hayratı yaşatacak şekilde gelirin kullanımına dair bir çeşit nizamname hazırlanmıştır. Vakfın kurucusu olarak Osman Paşa tarafından ileri sürülen ve mutlak surette uyulması istenen bu şartnamenin uygulanması halinde hizmetlerin kesinti-

⁴ Hacı Yahya el-Halvâni Bostanı'ndan elde edilen üzüm gelirinden her yıl Kadı Ağa Vakfı'na 10, Nureddin Şehid Vakfı'na 24,5 ve Seyyid Zeyn Vakfı'na 4 kuruş verilecektir. Ayrıca İğneci Hanı müştemilatından olan fırın, depo ve hanın bitişiğindeki dükândan elde edilen gelirden Kuttâviyye Medresesi Vakfı'na yılda 5 kuruş ödenecektir (*A.g.def.*, s. 161-162).

siz sürmesi planlanmıştır. Bütün vakfiyelerde olduğu gibi vakfın zarar görmesini engellemek amacıyla şartlara uymayanlara veya değiştirme girişiminde bulunanlara vakfiye ve zeyllerde beddua edilmiştir.

Osman Paşa vakfiyede, inşa ettirdiği kurumların hizmetlerinin sorunsuz sürmesi amacıyla vakıfta görevli olan müderris, muhaddis ve hatibin gerektiğinde kadının görüşüne müracaat etmesini isteyerek vakıf görevlilerinin ücretlerinin düzenli şekilde ödenmesini, ücretler verildikten sonra vakfın kalan gelirinin Ma'arratü'l-Ulya Köyü'ndeki zeytinlik ve tarlaların sürülmesi için kullanılmasını ayrıca caminin tamiri ile zaruri diğer işlere harcanmasını, vakıf gelirinin artması halinde mütevellinin biriktirmesini ve bir akar alacak meblağa ulaştığında taşınmaz satın alarak bunun da vakfın mal varlığına dâhil edilmesini, vakfa ait yerlerin bir yıldan fazla süre ile kiralanmamasını ve devlet görevlileri ile makam sahiplerine kiraya verilmemesini şart olarak ileri sürmüştür. Bunlardan başka caminin aydınlatılması için gerekli olan yağ, fitil ve Halep ölçeğiyle 48 ritl⁵ mum satın alınmasını, cami, mektep ve medresede bulunan halı, kilim ve hasırların eskimesi durumunda aynı kıymette olan yenileriyle değiştirilmesini, sebil için gereken kova, kalaylanmış maşrapa, ibrik, ip ve süpürge gibi malzemenin temin edilmesini istemiştir.⁶ Ayrıca caminin mihrabında Ramazan ayının tüm gecelerinde, mevlit kandilinde yani Rebiülevvel ayının on ikinci gecesinde, Ramazan ve Kurban Bayramı, Receb'in 27., Şaban ayının 15. geceleriyle arefe, aşure ve Cuma gecelerinde yetmiş beş kandil yakılmasını isteyen paşa, mihrap dışında revak ve eyvanda da yetmiş beş kandil, minarede ise elli kandil yakılmasını, minaredekilerin sabaha kadar yanık kalmasını şart koşmuştur. Yine caminin kible tarafında altı dirhem,⁷ Cuma

⁵ Arap dünyasında en fazla kullanılan ağırlık birimi olup Halep'te XVIII. yüzyılda bir ritl 2,28 kilograma eşittir (W. Hinz, *a.g.e.*, s.34, 37-38). Ayrıca bkz. Şeyh Ahmet El-Bedirî El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 2.

⁶ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 151; Gazzi, *a.g.e.*, s. 127.

⁷ Bir ağırlık ölçüsünü ifade eden dirhem kıyye veya okkanın 1/400'i olup gram cinsinden değeri bölge ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Bir dirhem karşılığı olarak, 3,086 gr. ile 3,207 gr. arasında değişen farklı değerler kullanılmıştır. Ağırlık ölçüsü olarak gram kullanılmaya başlamadan önce İstanbul'da bir dirhem 3,207 gr. olarak kabul görmüştür (M.Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, 454; W. Hinz, *a.g.e.*, s. 6; Şinasi Acar, "Arşından Metreye, Dirhemden Grama", *Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*, Sayı 109 (Mart-Nisan 2008), s. 68-70). Halep'te ise XIV- XIX. yüzyıllar arasında bir dirhem'in 3,167 gram değerinde olduğu saptanmıştır (W. Hinz, *a.g.e.*, s. 38).

günü hatip minbere çıktığında bir dirhem, Cuma geceleri yatsı namazında bir dirhem, teravih namazlarında her gece iki dirhem, Ramazan ve Kurban Bayramı gecelerinde dört dirhem, Zilhicce ayının 9. gününde iki dirhem, Receb'in 27., Şaban ayının 15. geceleriyle arefe ve aşure günlerinde iki dirhem olmak üzere yılda yüz yetmiş dirhem Mâverdî buhuru yakılmasını, bu uygulamanın da kıyamete kadar devam etmesini şart olarak ileri sürmüştür.⁸

Osman Paşa Külliyesi'nde yer alan hayır kurumlarından biri olan imaret diğer kurumların inşası sırasında yaptırılmış ancak dokuz yıl kadar sonra faaliyet göstermeye başlamıştır. İmarat ile ilgili olarak 12 Ocak 1739 tarihli zeyl ile bir düzenleme yapılmış, kurumun işleyişine dair esaslar sayılmıştır. İmaratin müstemilatıyla vakfedildiği belirtilerek mutfak, fırın, (biri kap kakak konulması amacıyla kullanılacak olan, diğeri aşçıların kalması için ayrılan, bir diğeri ise kapıcılara tahsis edilen) üç oda, Halep kanalından gelen suyun depolandığı bir su deposu ile odun koymak için ayrılmış bir başka depo, hamam ve avlu müstemilat arasında sayılmıştır. İmarat ile ilgili şartlar şu şekilde sıralanmıştır: Mutfakta yılın her günü Halep ölçüsüyle yarım ritl et ve iki ritl un kullanılarak çorba pişirilecektir. Cuma günleri ve Ramazan ayında on ritl Halep pirinci, iki ritl et, bir buçuk ritl un, beş dirhem zaferan (safran) ve beş ritl bal ile yöresel yağ eklenerek zerde denilen yemek hazırlanacaktır. Fırında her gün on ritl Halep unundan yapılmış ekmeği pişirilecek, her bir ekmeğin ağırlığı elli dirhem olacaktır.⁹ Çorba ve ekmeği için günlük bir ritl beyaz tuz kullanılacak, çorbaya bir ritl nohut eklenecektir. Bir yılda bir kantar¹⁰ soğan tüketilecek, mutfak için her gün yarım kantar odun, fırına da günlük yarım kantar odun kabuğu kullanılacaktır. Fırını, hamamı, kapıcıların odasını ve diğer yerleri aydınlatmak için kandil yakılacak, gerektiği kadar yağ ve talaş alınacaktır. Vâkif tarafından imarete kullanılmak üzere vakfedilen pek çok bakır kap kakak da gerektiğinde kalaylanacak veya yerlerine yenileri alınacaktır. İmarette

⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 152; Gazzi, *a.g.e.*, s. 127.

⁹ Bir Halep ritl'i XIV-XIX. yüzyıllar arasında 720 dirhem'e eşittir (W. Hinz, *a.g.e.*, s. 38). Buna göre her gün 10 ritl yani 7.200 dirhem un kullanılarak her birinin ağırlığı 50 dirhem olan 144 adet ekmeği üretilmiştir.

¹⁰ Aslı kantar olan ve bir ağırlık ölçüsü olarak kullanılan kantar 100 ritl değerindedir. Halep'te de bir kantar 100 ritl yani 228 kg. üzerinden işlem görmüştür (W. Hinz, *a.g.e.*, s. 30, 32).

pişirilen çorbadan her gün bir tas çorba ile bir ekmek, bütün külliye görevlileriyle mektep ve medresede bulunan öğrencilere dağıtılacaktır. Cuma günleri ve her yıl Ramazan ayında yine bütün külliye çalışanlarıyla öğrencilere birer tas etli pirinç pilavı, zerde ve ikişer ekmek verilecek, bu dağıtımlar herkese eşit ölçüde yapılacaktır.

İmaret ile ilgili şartları imaret için hazırlanan onuncu zeyilde bu şekilde belirleyen Osman Paşa, belirtildiği üzere yemek dağıtılmasına 15 Muharrem 1152 (24 Nisan 1739) tarihinden itibaren başlanılacağını ifade etmiştir.¹¹

Osman Paşa, Bâbü'n-Nasr Mahallesi'nde inşa ettirdiği külliye yanında yer alan ve eskiden Şaban Ağa Sarayı adıyla anılan (ancak bağışladığı dönemde kendi mülkü olan), buraya sonradan ilave ettirdiği (katlı yapılar, bahçe, avlu gibi) çeşitli müstemilatıyla birlikte sarayını da vakfetmiş, buranın kullanımını ile ilgili olarak bazı şartlar ileri sürmüştür. 15 Ekim 1738 tarihli vakfiye zeylinde yer alan şartlara göre; Paşa yaşadığı sürece Halep'teki evlerin en güzellerinden biri olan bu sarayı kullanmaya devam edecek, vefatından sonra da eşi Ayşe Hanım evlenmediği takdirde burada oturabilecektir. Kendi kız ve erkek çocuklarının da yaşamlarını sürdürebileceklerini belirten paşa, kendi soyu tükendiğinde kız kardeşi Raziye Hanım'ın soyundan gelenlerin, daha sonra baba bir kız kardeşi Ümmügülsüm Hanım'ın çocuklarının burayı kullanmaya devam edebileceklerini ifade etmiştir. Hatta Ümmügülsüm Hanım'ın neslinden gelenlerin de kalmaması durumunda kendi azatlı köleleri ile onların soyundan gelenlerin yukarıda sözü edilen diğerleri gibi yıllık kira ödemek koşuluyla sarayı ikametgâh olarak kullanabileceklerini belirtmiştir. Paşa saraya bitişik olan cami, mektep, medrese, imaret ve sebile müteveli olan kişinin saray vakfının da mütevellisi olduğunu ifade ederek mütevellinin, yukarıda sayılan kimselerden talip olanlara yıllık 144.000 akçe karşılığında söz konusu yapıyı kiraya vermesini istemiştir.

Osman Paşa sarayda her kim oturursa her gün Kur'an-ı Kerim'den on hafıza on cüz okutmasını ve hafızlara ödenecek ücretin kiradan karşılanmasını, hâsıl olan sevabın başta Hz. Muhammed olmak üzere tüm peygamberlerin, Hz. Peygamber'in âl ve ashabının, kendisinin ve bütün geçmişle-

¹¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 166-168; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 262-263.

rinin ayrıca ölmüş bütün müminlerin ruhlarına hediye edilmesini şart koşturmuştur. Sarayın ve suyollarının bakım ve onarımlarının da kira gelirinden yapılmasını isteyen vâkıf, yukarıda sayılanların neslinin kesilmesi halinde buranın rayiç bedel üzerinden müteveli tarafından kiraya verilmesini belirtmiştir. Sarayın Halep'te vali olan kimse ile makam sahibi olanlara kiralanmamasını özellikle vurgulayan paşa, kira gelirinden her ay 2.200 akçe¹² ayrılarak Büyük Emeviye Camii'ndeki Zekeriya Peygamber Makamı'nda her gün on kişinin birer cüz okumasını, sevabını yukarıdaki şekilde bağışlamasını ve karşılığında bu paranın kendilerine verilmesini şart olarak ileri sürmüştür. Paşa bunların dışında saray vakfının nazırı olan Halep kadısına da aylık 1.440 akçe ödenmesini, bu ücretler verildikten sonra para artarsa bunun Emeviye Camii giderlerine harcanmasını, herhangi bir masraf olmaması halinde artan paranın Halep kadısı aracılığıyla Müslüman fakirlere dağıtılmasını şart koşturmuştur. Yine de artan para olursa mütevellinin bu meblağı külliye vakfına ilave etmesini ve harcamaları vakfiyedeki şartlara uygun olarak yapmasını ileri süren paşa ayrıca Halep Kadısı Mahmud Efendi'nin (Ruhullah Sadreddinzade oğlu) imza ve onayının bulunduğu 15 Cemaziyelahir 1131 (5 Mayıs 1719) tarihli vakfiyesindeki şartlara¹³ göre hareket edilmesini istemiştir. Böylece saray öncelikli olarak Emeviye Camii Vakfı'na katkı sağlayacak şekilde, gelirin artması halinde ise diğer akar gibi külliyenin giderleri için vakfedilmiştir.¹⁴

Vakfın yönetimi yaşadığı sürece müteveli olarak vâkıfın kendisine yani Osman Paşa'ya bırakılmıştır. Paşanın ölümünden sonra evlenmediği sürece nikâhlı eşi Ayşe Hanım, eşinin vefatından sonra oğlu Mehmet Tahir Bey,¹⁵ onun ölümünden sonra onun soyundan gelen erkek ve kız çocuklar-

¹² Gazzi, *a.g.e.*, s.129'da bu miktarın 1.200 akçe olduğunu belirtmiştir. Vakfiyede ise çok net olarak bu miktarın 2.200 akçe olduğu ifade edilmiştir (*A.g.def.*, s. 179).

¹³ Söz konusu vakfiyede öngörülen şartlar hakkında bilgi edinilememiştir.

¹⁴ *A.g.def.*, s. 178-180. Gazzi, *a.g.e.*, s. 129'da, vâkıfın bir süre sonra Emeviye Camii ile ilgili şartlardan vazgeçtiğini ve saray gelirinin kendi camii vakfına ilhak edilmesini istediğini belirtmiştir. Bugün metrük durumda olan saray ailenin kullanımında kalmış hatta Said Yeğen'in babası olan Şeyh Emin Yeğen 1937 yılında burada dünyaya gelmiştir (*Mie evâil min Haleb*, Ed. Amir Reşid Mübeyyiz, Halep 2004, I-II, 420).

¹⁵ Osman Paşa Camii haziresinde bulunan Mehmet Tahir Bey'e ait olan mezar taşındaki kitabeden anlaşıldığına göre Mehmet Tahir Bey, 18 Mayıs 1730 tarihinde vefat etmiştir. Nitekim tevliyet ile ilgili şartın tekrarlandığı 15 Ekim 1738 tarihli zeylde vakfın yönetiminin Mehmet Tahir Bey'e intikalinden söz edilmemiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 164).

dan en yaşlı ve yetişkin olanı mütevellî olacaktır. Mehmet Tahir Bey'in soyu kesilirse mütevellilik paşanın vefat etmiş olan kız kardeşi Raziye Hanım'ın çocuklarına geçecek ve bunlardan en yaşlı ve yetişkin olan kız veya erkek çocuklar bu görevi sürdürecektir. Paşanın kız kardeşinin de soyu tükenmesi halinde¹⁶ azatlı kölelerinin çocuklarından yine en yaşlı ve yetişkin olanları vakfın idaresinden sorumlu olacaktır. Vâkıfın kendi azatlı kölelerinin tümünün nesli devam etmediği takdirde eşi Ayşe Hanım'ın azatlı kölelerinden en yaşlı ve yetişkin olanlar tevliyet görevini üstlenecek, onların soyu kesildiğinde ise kız kardeşi Raziye Hanım'ın azatlı köleleri bu görevi yerine getirecektir.¹⁷ Mütevellî olan şahsa hizmetine karşılık günlük olarak 300 akçe ödenecektir.¹⁸ Yukarıda sayılanlardan hiç kimsenin kalması durumunda mütevellilik görevi Halep kadısına verilecek, kim kadı olursa Osman Paşa Vakfı'nın mütevellisi de olacaktır. Kadıya bu görevinden dolayı 60 akçe yevmiye verilecek, artan 240 akçe vakıf gelirine eklenecektir. Atama ve azletme yetkisi mütevellî olduğu sürece Osman Paşa'da, vefatından sonra da mütevellî olan şahısta bulunacaktır. Vefat eden görev-

¹⁶ 15 Ekim 1738 tarihli zeyilde Raziye Hanım'ın soyundan mütevellî olacak kimse kalmadığı takdirde bu görevin vâkıfın baba bir kız kardeşi Ümmügülsüm Hanım'ın soyundan gelenlere intikal edeceği belirtilmiştir. Onun neslinden olanların tükenmesi durumunda azatlı köleler ile ilgili şartın geçerli olacağı ifade edilmiştir (*A.g.def.*, s. 164).

¹⁷ Yine 15 Ekim 1738 tarihli zeyle Raziye Hanım'ın azatlı kölelerinden tevliyet görevini yürütecek kimse kalmadığında Ümmügülsüm Hanım'ın azatlılarının vakfın idaresinden sorumlu olacakları bilgisi eklenmiştir (*A.g.def.*, s. 164).

¹⁸ 15 Ekim 1738 tarihli zeyl ile mütevellinin alacağı ücret de artırılmış, bu görevi yürütecek şahsın günlük olarak (120 akçe bir kuruş hesabıyla) 1.200 akçe alacağı ifade edilmiştir (*A.g.def.*, s. 164; *Gazzi, a.g.e.*, s. 129). Ancak paranın değer kaybetmesiyle mütevellinin ücreti 5 kuruş daha artırılmış böylece günlüğü 15 kuruş üzerinden hesap edilmeye başlanmıştır. Bu uygulamaya hangi tarihte geçildiği tespit edilememekle birlikte 12 Şubat 1842-31 Ocak 1843 tarihli evkaf defterinde günlük 15 kuruş hesabıyla 360 gün üzerinden mütevellîye ödenen ücret 5.400 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, *EV*, nr. 11687, vr. 33a). Bu durum 1866 yılına kadar devam etmiş, 1866 yılında Seyyid Salih'in kızı Emetullah Hanım'ın tevliyet görevini sürdürdüğü sırada vakfiyede mütevellî için ödenecek olan yevmiyenin 120 akçenin bir kuruş hesabı üzerinden belirlendiğini oysa artık 120 akçenin 8 kuruş 10 para hesabıyla işlem gördüğünü dolayısıyla günlük 1.200 akçe karşılığı olarak vakfın gelirinden mütevellîye 82,5 kuruş ödenmesi gerektiğini bunun da yıllık (360 gün üzerinden yapılan hesaba göre) 29.700 kuruşa isabet ettiğini belirtmesi ve yeni düzenleme yapılmasını talep etmesi üzerine Halep mahkemesinde görülen davada isteği kabul edilmiş, 26 Mayıs 1866 tarihli ilam ile yevmiyenin bu şekilde ödenmesine karar verilmiştir (BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), 387/100).

linin yerine hemen yenisi atanacaktır. Mütevelliliğin kadıya intikal etmesi halinde vakfa müderris, muhaddis ve hatip olan kimseler müteveliye nezaret edecek, vâkıfın belirlediği çerçevede harcama yapılmasını sağlayacaktır.¹⁹

¹⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 151; BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), 352/17858; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261-262; Gazzi, *a.g.e.*, s. 127. Osman Paşa Vakfı'nın tevliyet görevi kısa zamanda paşanın soyu devam etmediği için kız kardeşi Raziye Hanım'ın evlatlarına intikal etmiştir. Tespit edilebilen arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre; Raziye Hanım'ın oğlu Ahmed Paşa yirmi yıl vakfın yönetiminden sorumlu olmuştur. Ölümünden sonra kız kardeşi yani Raziye Hanım'ın kızı Emetullah Hanım bu görevi yerine getirmiştir. (Emetullah Hanım, kendisi de bir vakfiye düzenleyerek bağışta bulunmuştur.) Emetullah Hanım öldükten sonra da kız kardeşinin oğlu Ali 15 Nisan 1789 tarihinde müteveli olarak vakfın yönetimini üstlenmiştir (BOA, C.EV, 470/23770; BOA, Cevdet Maarif (C.MF), 181/9013). 1790 yılı ortalarında Melek Ahmed Paşazade Selim Bey, vakfın yönetiminden kendi hakkı olduğunu iddia ederek müdahalede bulunmuş ancak iddiası sonuçsuz kalmış ve merkezden müdahalenin durdurulması yönünde karar çıkmıştır (BOA, C.MF, 18/874; 181/9013; BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 274/16116). Bir süre sonra Emetullah Hanım'ın diğer yeğeni Nefise Hatun, kendisinin Ali'den yaşça daha büyük olduğunu iddia ederek 1795 yılında vakfın idaresinin kendisine verilmesini sağlamıştır. Aynı yıl Raziye Hanım'ın torunu Ahmed Paşa'nın oğlu olan Abdullah Bey, Emetullah Hanım öldükten sonra tevliyet görevinin kendisine verilmesi gerektiğini, o sırada Bağdat'ta bulunduğu için Ali'nin göreve getirildiğini, Nefise Hatun'un bu işi yürütmeye muktedir olmadığını kendisinin, pek çok şahidin de belirttiği gibi layıkıyla bu görevi yerine getirebileceğini ileri sürmüş ve talib olduğunu bildiren bir arzual sunmuştur. Böylece 13 Haziran 1795 tarihli berat ile tevliyet görevi Abdullah Bey'e verilmiştir (BOA, C.EV, 470/23770). Abdullah Bey'in bu görevi ne kadar sürdürdüğü bilinmemekle birlikte Nefise Hatun'un tekrar tevliyet görevini üstlendiği tespit edilmiştir. Ölümünden sonra ise vakfın idaresi 20 Mart 1803 tarihli beratla yine Raziye Hanım'ın soyundan gelen Hacı Ebubekir kızı Zübeyde Kadın'a intikal etmiştir. (Zübeyde Hanım, kendisi de bir vakfiye düzenleyerek bağışta bulunmuştur.) 1822 yılı Şubat ayına kadar görevi sürdüren Zübeyde Kadın öldükten sonra da ailenin yaşça en büyüğü olan Halil Ağa kızı Nefise Kadın 26 Nisan 1822 tarihli karar ile vakfın yönetimini devr almıştır (BOA, C.EV, 352/17858). Vakfın tüm mütevellileri tespit edilememekle birlikte bu görevin Osman Paşa'nın neslinin sona ermesinden sonra kız kardeşi Raziye Hanım'ın soyundan devam ettiği bilinmektedir. Nitekim Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan 20. yüzyıl başlarına ait bir berattan anlaşıldığına göre tevliyet görevini sürdüren Raziye Hanım'ın torunlarından Salih Ağa'nın torunu, Tahir Ağa'nın oğlu olan Yeğenzade Mehmed Ali Ağa ölmüş ve görev sırası Yeğenzade Ahmed Arif Ağa'ya gelmiştir ki görev tevcihini bildiren berat 21 Haziran 1908 tarihinde Arif Ağa'ya verilmiştir. Tevliyet görevinin intikali ile ilgili olan tüm bu verilerde vakfiyedeki şartlara uygun hareket edildiği tespit edilmiştir.

Tüm hayrat, akarât ve görevlilerden sorumlu olan müteveli, bölge kadısının, ileri gelenlerin veya nüfuz sahibi başka birinin vakıf görevleriyle öğrencilere müdahalesine izin vermeyecektir. Şartları değiştirme girişiminde bulunanları da engelleyecektir. Görevlilerin vakfiyede belirtildiği şekilde görevlerini aksatmadan yapmalarını sağlayacak, buna uygun davranmayanları azlederek görevi layıkıyla yerine getirebilecek başka birini atayacaktır.²⁰ Osman Paşa Sarayı'nın vakfedilmesiyle kurulan vakfa da yaşadığı sürece paşa müteveli olacak, vefatından sonra kendi soyundan en reşit olanı bu görevi sürdürecektir. Paşanın kendi neslinin tükenmesi durumunda Emeviye Camii mütevellisi olan şahıs söz konusu saray vakfının da mütevellisi olacaktır.²¹

Külliye Görevlileri ve İlgili Şartlar

Vakfiye ile bazı zeyllerde vakıf kuruluşlarında görevlendirilecek kişiler, bunların yapmakla yükümlü oldukları işler ve karşılığında vakıf gelirden alacakları ücretler de detaylı bir şekilde anlatılmıştır.²² Buna göre; vakfın gelir, gider ve sair muhasebe işlemlerini yazmak, kayıtlarını tutmak üzere bir kişi kâtip olarak atanacak, görevi karşılığında kendisine vakıf gelirden günlük 20 akçe verilecektir. Vakfın gelirini toplamak ve müteveliye teslim etmek için güvenilir, takva sahibi, dindar bir kimse câbi olarak görevlendirilecek ve kendisine 20 akçe yevmiye ödenecektir. Vakfın genel olarak her türlü işini gözetmek üzere bir nazır atanacak, güvenilir, feraset ve takva sahibi olması istenen bu görevliye 40 akçe günlük verilecektir.²³

Camide görev yapmak üzere takva sahibi, güzel sesli, Kur'an'ı tilavetine uygun okuyabilen bir hatip atanacak²⁴ ve bu hizmetine karşılık kendi-

²⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 149, 151.

²¹ *A.g.def.*, s. 179.

²² Külliye görevlilerini ve bu hizmetlerine karşılık kendilerine ödenecek ücretleri gösteren tablo Ek III'te verilmiştir.

²³ *A.g.def.*, s. 150; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261; Gazzı, *a.g.e.*, s. 126.

²⁴ Osman Paşa ilk hutbeyi okuyacak olan Şeker Mehmed Efendi'yi 3 Temmuz 1730 tarihinde caminin hatibi olarak atamıştır (BOA, C.EV, 150/7453; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s.259). Uzunca bir süre vakıf gelirden ödenen günlük 30 akçe ile camide hitabet görevini yerine getiren Şeker Mehmed Efendi ölünce yerine Seyyid Ahmed el-Halevi getirilmiştir (BOA, C.EV, 150/7453, [9 Mayıs 1751]). Yine aynı ücretle camide

sine günlük 30 akçe ödenecektir. Hatipte bulunması gereken özellikleri taşıyan sabah, akşam ve yatsı namazlarını kıldırarak bir imam görevlendirilecek²⁵ ve kendisine günde 24 akçe verilecektir. Öğle ve ikindi namazlarını kıldırarak için de güzel sesli, kıraati düzgün ve bilgi sahibi ikinci bir imam tayin edilecek,²⁶ görevine karşılık 16 akçe yevmiye ödenecektir. Medresede Cuma ve Salı günleri dışında akli ve nakli ilimleri öğrencilere okutmak üzere bir müderris atanacak²⁷ ve kendisine yevmiye olarak 40 akçe verilecektir.²⁸ Ayrıca 12 Aralık 1730 tarihli zeylde müderrise, Pazartesi ve Perşembe günleri ikindi namazından sonra cami cemaatine Türkçe olarak vaaz ve nasihat etme görevi verilmiş, karşılığında yevmiyesi 10 akçe artırılmıştır.²⁹ 15 Ekim 1738 tarihli zeylde de medresede tefsir ve hadis okutması için günlük 10 akçe daha ödeneceği belirtilmiştir.³⁰

Yine medresede Pazartesi ve Perşembe günleri dilediği bir hadis kitabından manasını açıklayarak öğrencilere öğretebilecek hadis ilimlerine vâkıf biri muhaddis olarak görevlendirilecek³¹ ve kendisine günlük 20 akçe

hatip olarak görev yapan Halevîzade Seyyid Mehmed Efendi (ki babası olması kuvvetle muhtemel Seyyid Ahmed'in ölümü üzerine genellikle vakıf uygulamalarında sıkça rastlanılan, görevin aynı soydan gelen oğula verilmesi yöntemi nedeniyle bu göreve getirilmiştir) de öldüğünde hatiplik büyük oğlu Seyyid Mahmud Efendi'ye verilmiştir (BOA, C.EV, 423/21441, [20 Ocak 1796]). Bu görevi kırk yıl sürdürdüğü anlaşılan Mahmud Efendi öldüğünde ise kendi oğlu küçük olduğu için Seyyid Şeyh Mehmed Vefa'nın oğlu Seyyid Şeyh Bahaeddin Efendi uygun bulunmuş ve aynı ücretle görevlendirilmiştir (BOA, C.EV, 416/21084, [1 Aralık 1836]). Böylece yaklaşık seksen beş yıl kadar Rızaiyye Camii'ndeki hitabet görevini sürdüren Halevîzeler bu görevi başkasına devretmek durumunda kalmıştır.

²⁵ İlk imam olarak Seyyid Abdulgânî es-Sabbağ görevlendirilmiştir (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259).

²⁶ Paşa, Şeyh Cabirî adındaki şahsı da ikinci imam olarak atamıştır (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259).

²⁷ Paşa, Antepli Tatar Efendi'yi ilk müderris olarak görevlendirmiş ancak Tatar Efendi dört ay sonra istifa ettiği için yerine Antakyalı Mahmud Efendi'yi bu göreve getirmiştir (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259).

²⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 149; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 260-261; Gazzi, *a.g.e.*, s. 125.

²⁹ *A.g.def.*, s. 157.

³⁰ *A.g.def.*, s. 164; Gazzi, *a.g.e.*, s. 129.

³¹ Osman Paşa tarafından ilk muhaddis olarak atanan kişi Seyyid Mehmed el-Kebisî'dir (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259).

ödenektir. Camide her Cuma günü namazdan sonra cemaate vaaz ve nasihat etmek üzere ilim sahibi bir vaiz atanacak,³² görevine karşılık 16 akçe yevmiye alacaktır. Allah rızası için Müslüman çocuklarına Kur'an öğretecek ve velilerden ücret almayacak takva sahibi biri mektebe muallim olarak tayin edilecek ve bunun için kendisine günlük 24 akçe ödenecektir. Medreseye ilim öğrenmek için Halep veya başka yerlerden gelen öğrencilere her gün bir camide bir cüz okumaları şartıyla günlük olarak 8 akçe verilecektir.³³ Her Cuma namazından önce vaaz kürsüsü yanında Kur'an-ı Kerim'den bir hizb (beş sayfa) ve namaz sonrasında da bir aşır okumak üzere bir kimse aşırhân³⁴ olarak görevlendirilecek ve günlük olarak kendisine 8 akçe ödenecektir.³⁵

Cuma günleri namazdan önce yüksek sesle Delâilü'l-Hayrat ve Şevârikü'l-Envar'dan Hz. Peygamber'e salât ve selam okunacak ve bu görevi yerine getirecek şahsa günlük 8 akçe verilecektir.³⁶ Cami için ezan vakitlerini bilen ve ezan okumada maharetli dört müezzin atanacak, yevmiye olarak her birine 16 akçe verilecektir. Caminin üç giriş kapısı için takva sahibi güvenilir üç kişi kapıcı olarak görevlendirilecek, her birine 10'ar akçe yevmiye ödenecektir. Medresede muhaddis olan şahsa yardım etmek üzere bir muîd³⁷ atanacak ve kendisine 10 akçe günlük verilecektir. Cami, avlu, eyvan ve diğer yerleri süpürmek, kapılarını açmak ve kapatmak, sergilerini sermek için iki sergici görevlendirilecek, görevleri karşılığında her birine yevmiye olarak 10 akçe verilecektir. Ayrıca benzer işi yapmak üzere caminin avlusunu, medreseyi, revakları, odaları, kubbe ve damları süpürecek, tuvaletleri temizleyecek iki kişi daha atanacak bu görevlilere de günlük 10'ar akçe ödenecektir.

³² Osman Paşa ilk vaiz olarak Abdülkerim eş-Şerabâtî'yi tayin etmiştir (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 259).

³³ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 149; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261; Gazzi, *a.g.e.*, s. 125-126.

³⁴ Kur'an'dan seçtiği on ayeti okumakla görevli dua okuyucudur (Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 17, Ankara 1983, s. 56).

³⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 150; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261.

³⁶ *A.g.def.*, s. 168.

³⁷ Medreselerde talebelerden daha üst seviyede bulunan ve müderrislere yardım etmekle görevli olan kimsedir (B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 58).

Mihrap yanındaki, minaredeki ve diğer yerlerdeki mum ve kandilleri yakmak için dindar olan iki kişi görevlendirilecek, kendilerine 10'ar akçe günlük olarak ödenecektir. Sarnıçtan su çıkararak sebile götürececek, havuzlara temiz bir şekilde koyacak, maşrapaları yıkayacak, sebinin avlusunu da temizleyecek dindar bir kayyım³⁸ görevlendirilecek ve kendisine günlük 12 akçe verilecektir. Bilgili, takva sahibi, güvenilir bir öğrenci hâfız-ı kütüb olarak atanacak, kütüphane haline getirilen medrese odasına konulan adları, vasıfları ve miktarları belli vakfedilmiş kitaplardan sorumlu olacak ve bu hizmetine karşılık 20 akçe yevmiye alacaktır. Bir nevi kütüphane memuru olan bu öğrenci, kitapları koruyarak dışarıya çıkarılmasını engelleyecek sadece müderris ile muhaddise istedikleri kitabı ödünç verebilecek, Pazartesi ve Perşembe günleri güneşin doğuşundan batışına kadar kütüphanenin açık kalmasını sağlayacak, kitaplardan tamire muhtaç olanları mütevelliyeye bildirecektir. Böylece onarılması gereken kitaplar için mütevellî tarafından kütüphaneye bir mücellit getirilmesi sağlanacak ve kitaplar kullanıma hazır halde bulundurulacaktır.

Halep kanalından cami havuzuna ve sebinin sarnıcına suyun düzenli olarak sevkini sağlamak üzere bir su yolcu görevlendirilecek, yevmiye olarak kendisine 10 akçe ödenecektir. Bunların dışında medrese odalarında kalan takva sahibi bir kimse noktacı olarak görev yapacak, bu şahıs vakıf görevlilerinin görevlerine gelip gelmediklerini, işlerini yapıp yapmadıklarını kontrol ederek görevini yapmayanların ücretlerinin ödenmemesi için mütevelliyeyi bilgilendirecektir. Bu görevine karşılık kendisine günlük 8 akçe ödenecektir.³⁹ 17 Temmuz 1730 tarihli ilk zeylde de ezberi iyi, tilaveti güzel olan birinin cüzhân olarak atanması, hizmeti karşılığında günlük 8 akçe verilmesi istenmiştir. Bu şahıs Pazartesi ve Perşembe günleri öğle namazından önce Zümer, Mümin, Fussilet, Şûra, Zühurf, Duhan, Casiye ve Ahkaf surelerini okuyacak, sonunda sekiz defa Fatiha suresini okuyarak bitirecektir. Hasıl olan sevabı önce Hz. Peygamber'in, sonra da bütün peygamberlerin, Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin, ashabının, tabi'ünün, aşere-i

³⁸ Vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek ve benzeri işleri yürütmekle görevlendirilmiş kişilere verilen genel addır (B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57; Ali Himmet Berki, *İstılah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s.31).

³⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 150; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261; Gazzi, *a.g.e.*, s. 126.

mübâşerenin, vâkıfın babası Abdurrahman Paşa ve annesi Amine Kadın'ın, dedesi Osman Ağa ile ninesi Hacı Rıza Kadı'nın, eşi Mustafa Paşa'nın kızı Ayşe Kadın'ın, bütün çocuklarıyla torunlarının, kız kardeşi Raziye Kadın'ın ve onun bütün geçmişlerinin ayrıca bütün mümin kadın ve erkeklerin ruhuna hibe edecektir.⁴⁰

12 Ocak 1739 tarihli onuncu zeyl ile faaliyete geçeceği bildirilen imaret için de bazı görevlilerin atanması istenmiş, bunların her birine görevleriyle uyumlu ücretler takdir edilmiştir. Buna göre; imaret için Müslüman ve dindar bir aşçı görevlendirilecek, yevmiye olarak kendisine 32 akçe verilecektir. Aşçıya yardım etmek ve her yemekten sonra bulaşıkları sıcak su ile yıkamak üzere yine Müslüman ve dindar olması istenen iki yardımcı atanacak, her birine günlük 16 akçe ödenecektir. Dindar ve emin olan bir başkası kilerci olacak, güvenilir biri de yardımcı olarak hizmet edecektir. Mahzendeki malları muhafaza ederek mutfağın ihtiyaçlarını temin etmekle sorumlu olan bu görevlilerden mahzenciye günlük olarak 30, yardımcısına 15 akçe verilecektir. İmaretin kapısını açıp kapatmakla görevlendirilen güvenilir bir Müslüman kapıcı olacak, mutfak, avlu ve hamamın temizliğini de yapacak olan bu şahıs 16 akçe yevmiye alacaktır. Yine imaretteki fırında bir Müslüman fırıncı bulunacak, vakfiye zeylinde belirtildiği gibi ekmek pişirecek, günlük olarak kendisine 20 akçe ödenecektir. Fırında ayrıca Müslüman ve dindar bir ekmekçi (hamurcu) görev yapacak, ekmeklerin gramajını da ayarlayacak olan bu şahsa hizmetine karşılık 20 akçe günlük verilecektir. Yevmiye olarak 4 akçe alacak olan bir suyuolcu da imaretteki görevliler arasındadır.⁴¹

Vakfiyede medrese öğrencileri ve bazı görevlilerle ilgili yukarıda söz edilenlerin dışında başka şartlar ileri sürülerek bunların da yerine getirilmesi talep edilmiştir. Buna göre; medrese odalarından 30'unun eğitim için Halep veya diğer yerlerden gelen evli ya da bekâr erkek öğrencilere tahsis edilmesi, bu öğrencilerin sakallarını kesmelerine, yetişkin öğrencilerle akraba olmayan küçük yaşta öğrencilerin aynı odada kalmalarına izin verilmemesi ve yatılı öğrencilerin akrabaları dışında kimseye emanet edilmemesi özellikle istenmiştir. Yatılı kalan öğrencilerin devamlı kalacakla-

⁴⁰ *A.g.def.*, s. 154.

⁴¹ *A.g.def.*, s. 167; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 263; Gazzı, *a.g.e.*, s. 131.

rına dikkat çekilmiş, bunun için aralarından birinin diğer öğrencilerin ödev ve etütleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilmesi talep edilmiştir. Öğrencilerin mütalaa ve yazma işini odalarında yapmaları gerektiği vurgulanmış, beş vakit namazı da camide kılmaları istenmiştir. Evli olanların evlerine gitmek istemeleri durumunda sadece Salı ve Cuma geceleri için izin verilebileceği belirtilerek ertesi gün sabah medreseye dönmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencilerin her gün bir camide 8 akçe karşılığında bir cüz okumaları şart olarak ileri sürülmüş, okunan bu cüzlerin sevaplarının da başta Hz. Muhammed olmak üzere bütün peygamberlerin, Hz. Peygamber'in yakınlarının ve ashabının, Osman Paşa'nın bütün ailesinin ve geçmişlerinin, erkek, kadın tüm Müslümanların ruhlarına bağışlanması özellikle talep edilmiştir. Her hatmin tamamlanmasından sonra cami imamının Fatiha ve hatim duasını okuyarak yine aynı şekilde hibe etmesi istenmiştir. Medresede müderris olan kişinin de her Cuma günü vâkıfın kendi caminde Kehf Suresi'ni okuması ve yukarıdaki gibi bağışlaması şart koşulmuştur. Ayrıca müderris, muhaddis, hatip ve imamın her gün birer Fatiha okuyarak aynı şekilde bağışlamaları, mektep mualliminin ise her Cuma namazından ve aşırhânın Kur'an'dan okuyacağı bir bölümden önce cami mahfilinde⁴² hatim duası yapması, aşır ile hatimlerin Fatiha Suresi'yle bitirilerek yukarıda söz edildiği biçimde bağışlanması istenmiştir.⁴³

Külliyenin hizmetlerini aksatmadan devam ettirebilmesi için genellikle her görevlinin kişisel olarak olumlu özellikler taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Külliye her görevlinin sorumluluğundaki işi özenli bir şekilde yerine getirmesi şart olarak ileri sürülmüştür. Ayrıca herhangi bir görevlinin vâkıfın şartları dışında bir şart eklemesi veya kaldırması durumunda mütevellî tarafından görevine son verileceği ve yerine başka birinin atanması gerektiği belirtilmiştir. Vâkıfın belirlediği görevlere mütevelliden başka hiç kimsenin atama yetkisinin olmadığına da yine vakfiyede dikkat çekilmiştir.⁴⁴

⁴² Büyük camilerde etrafı parmaklıkla çevrilmiş ve yerden biraz yüksek yapılmış olan hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış bölümün adıdır (M.Z. Pakalın, *a.g.e.*, II, 382).

⁴³ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 149-150; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261; Gazzi, *a.g.e.*, s. 126.

⁴⁴ *A.g.def.*, s. 151; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 261.

Osman Paşa'nın Kız kardeşi Raziye Hanım'ın Soyundan Gelenlerin Kurdukları Vakıflar ve İlgili Şartlar

Vakıf geleneğine aşına olan aileden yeni vakıflar kuranlar olmuş, bu vakıflar bir şekilde dayıları tarafından kurulan oldukça zengin ve büyük vakıf olan Osman Paşa Vakfı ile de ilişkilendirilmiştir. Bu bakımdan yeni vakıflar Osmaniye Vakfı'na yapılan ilaveler olarak da değerlendirilebilir. Bunlardan ilki Osman Paşa'nın yeğeni, Raziye Hanım'ın kızı Emetullah Hanım'a ait olan 30 Haziran 1783 tarihinde onaylanan vakfiye⁴⁵ ile kurulan vakıftır (ki o dönemde Emetullah Hanım Osmaniye Vakfı'nın mütevellisidir). Bir başkası, hakkında bilgi edinilemeyen Hacı Ebubekir kızı Zeynep Hanım'a aittir.⁴⁶ Vakfiyesi 18 Eylül 1808 tarihinde onaylanan Zeynep Hanım'ın kardeşi olan Zübeyde Hanım yine Osman Paşa Vakfı'na mütevellî olduğu sırada kendisine ait vakıf kuranlardan biridir. Tarihi belli olmayan dördüncü vakfiye ile Zeynep ve Zübeyde hanımların kardeşi Ali Ağa da bir vakıf tesis etmiştir.⁴⁷ Osmaniye Vakfı'nın mütevellilerinden biri olan Mehmed Tahir Ağa oğlu Mehmed Ali Ağa⁴⁸ ise 28 Ağustos 1883 tarihli vakfiye ile vakfa küçük bir katkıda bulunmuştur. Osman Paşa Vakfı'na yapılan ilavelerden sonuncusu Mehmed Tahir Ağa'nın torunu, Mehmed Ali Ağa'nın oğlu olan Mehmed Emin Ağa'ya aittir. O da mütevelliliği sırasında onaylattığı 1317 (1899-1900) yılına ait vakfiyesiyle vakfın gelirini artıracak akar bağışlamıştır.⁴⁹ Söz edilen vakfiyelerle bağışlananlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁴⁵ Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiyedir. Ailedeki nüsha olduğundan herhangi bir kaydı yoktur.

⁴⁶ *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 916.

⁴⁷ Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiyeler olup ailedeki nüsha olduğundan herhangi bir kaydı yoktur.

⁴⁸ Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan berattır. Ailedeki nüsha olduğundan herhangi bir kaydı yoktur.

⁴⁹ Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 260; Gazzi, *a.g.e.*, s. 132-133. Mehmed Emin Ağa hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 912-913. Mehmed Emin Ağa'nın cenazesi Osman Paşa Camii haziresine defnedilmiştir.

TABLO III. Osman Paşa'nın Kız Kardeşinin Soyundan Gelenler Tarafından Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller¹

<i>Akarât</i>	<i>Hissesi</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri</i>
Boyahane (zemini ve binasıyla birlikte)	Tamamı	Bâbü'n-Nasr Çarşısı'nda	2 adet taş havuz, 5 adet su depolama ünitesi, su kuyusu, bir mahzen, boya suyu doldurmak için kullanılan 27 adet fiç, bir bakır kazan ve üzerinde kurutmalık bulunan müstemilatı mevcuttur.
Mahzen ²	Tamamı	Boyahanenin bitişiğinde	
Dükkân ve kiler	Tamamı	Halep'te Sabun Çarşısı girişi	Dükkâna ait bir depo bulunmaktadır.
Dükkân ve arsası	Tamamı	Halep'te el-Kâsila Mahallesi Çarşısı'nda	Berber malzemeleri satılmaktadır.
Dükkân ³	Tamamı	Halep'te Ubey Çarşısı'nda	Zemini Eşbekiyye Camii'ne yıllık 4,5 kuruş mukataalıdır. Dükkâna ait bir depo bulunmaktadır.
Dükkân	Tamamı	Bankûsa Çarşısı'nın kuzeyinde Ağa Kahvesi karşısında	Zemini Beni'l-Muvakkı Vakfı'na yıllık bir kuruş icareli olup tereyağı satılmaktadır.
Dükkân ⁴	Tamamı	Bâbü'l-Hadîd yakınında es-Sarmayatiyye Çarşısı'nda	Zemini Bankûsa Çarşısı'ndaki Has Bey Camii Vakfı'na yıllık bir kuruş mukataalıdır. Berber malzemeleri satılmaktadır.
Ev ⁵	Tamamı	Elmacı Mahallesi'nde	
Ev ⁶	Tamamı	Bâbü'l-Ferec Karakolu'ndan Sıddîk Camii'ne kadar olan yerde Kuvvetli Caddesi'nin iki tarafında (Yeni Köprü Caddesi yakınında)	Toplam 21 adet olup Osman Paşa Vakfı'na ait bahçe ve bostanların muaccel ve müeccel zemin kiralari ile vakfa ait arazinin bir kısmı üzerine yapılan Şam İstasyonu nedeniyle demiryolu şirketinin ödediği bedel kullanılarak inşa edilmiştir.

¹ Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan biri tarihsiz olmak üzere 30 Haziran 1783 ile 18 Eylül 1808 tarihli üç adet vakfiye, s. 2-17; Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 260; Gazzı, *a.g.e.*, s. 132-133; *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 913.

² Tüm müstemilatıyla birlikte boyahane ve mahzen 30 Haziran 1783 tarihinde Osman Paşa'nın yeğeni Emetullah Hanım tarafından vakfedilmiştir (Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshası, s.14-15).

³ Depolu dükkânlar, arsa ile kiler 18 Eylül 1808 tarihinde Zübeyde Hanım tarafından bağışlanmıştır (Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshası, s. 10-11).

⁴ Tereyağı ile berber malzemeleri satılan bu dükkânlar Zübeyde Hanım'ın kardeşi Ali Ağa tarafından vakfedilmiştir (Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshası, s. 2-3).

⁵ Mehmed Tahir Ağa oğlu Mehmed Ali Ağa tarafından 28 Ağustos 1883 tarihinde bağışlanmıştır (Gazzı, *a.g.e.*, s. 132).

⁶ Mehmed Ali Ağa oğlu Mehmed Emin Ağa tarafından 1899-1900 yıllarında vakfedilmiştir (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 260; *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 913). Gazzı, *a.g.e.*, s. 133'de, bu evlerin yıllık gelirinin 1.700 Osmanlı altını olduğunu belirtmiştir.

Değişik dönemlerde vakfedilen bu gayrimenkullerden boyahane ve mahzeni bağışlayan Emetullah Hanım öncelikle vakfın yönetiminin yaşadığı sürece kendi uhdesinde olmasını şart koşmuştur. Bağışladığı akarın rayiç bedel üzerinden kiraya verilmesini, elde edilen gelirin öncelikle vakfedilen yerlerin bakım ve onarımına harcanmasını, kalan gelirden Osman Paşa Sarayı'nda her gün bir cüz okuyacak olan takva sahibi bir kişiye aylık bir kuruş verilmesini ileri sürmüştür. Okunan cüzlerin sevabının Halep'teki diğer kurraların yaptığı gibi bağışlanmasını da özellikle belirten vâkıf kendisi öldükten sonra vakfın gelirinin dayısının yani Osman Paşa'nın vakfına ilave edilmesini, Osman Paşa Vakfı'na ait şartların uygulanmasını, cüzün kesintisiz okunmasını ve mütevellinin her ay bir kuruşu okuyan şahsa ödemesini istemiştir.¹

Depolu dükkânlar, kiler ve arsa bağışlayarak vakıf kuran Zübeyde Hanım da vakfın yönetiminin yaşadığı sürece kendisinde olacağını belirtmiş, ölümünden sonra tevliyet görevini üstlenen kişinin öncelikle vakfedilen akarın gerekli bakım ve onarımlarını yaptırmasını, verilmesi gereken zemin kirasını ödemesini, kalan gelirden Yeğen Evi olarak da anılan vâkıfın yaşadığı yer olan Osman Paşa Sarayı'nda her gün birer cüz okuyan dört hafıza aylık 6'şar kuruş vermesini istemiştir. Vakfın gelirinin artması halinde mütevellie dilediği gibi kullanma hakkını da veren Zübeyde Hanım, kendisinden sonra kardeşleri Ali ve Salih ağaların çocuklarından kız veya erkek en yetişkin olanın müteveli olmasını şart koşmuştur. Soyun kesilmesi durumunda ise Osman Paşa Vakfı mütevellisinin Zübeyde Hanım'ın vakfının idaresini de üstlenmesini, mütevellinin yukarıda belirtilen akar ile ilgili şartları yerine getirdikten sonra kalan geliri Osman Paşa Külliyesi'nin ihtiyaçları için kullanmasını istemiştir. Zübeyde Hanım ayrıca Osmaniye Camii'nin yıkılması ve onarımı mümkün olmayarak kullanılmaz hale gelmesi durumunda gelir fazlasının Ferâfire Mahallesi'ndeki Müslüman fakirlerin ihtiyaçları için sarf edilmesini, vakfın mütevelliliğinin de Halep kadısına intikal etmesini şart olarak ileri sürmüştür.²

¹ Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshası, s. 15-16.

² Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshası, s. 11-13.

Yusuf Ağa'nın torunu, Hacı Ebubekir Ağa'nın oğlu olan Ali Ağa da vakfettiği iki dükkânın rayiç bedel ile kiraya verilerek elde edilen gelirden, öncelikle dükkânların bakım ve onarımlarının yapılmasını, arsa kiralılarının vakıflarına zamanında ödenmesini, kalan gelirden her yıl Ramazan ayında Osmaniye Camii'nde sabah namazını kıldıran imama (ki bu şahıs sadece Ramazan'da görev yapmakta olup) görevine karşılık 4 kuruş verilmesini istemiştir. Ali Ağa ayrıca Osmaniye Camii görevlilerinden bazı özel isteklerde bulunmuş ve hizmetlerine karşılık ödenecek ücretleri de belirtmiştir. Buna göre; Her yıl Ramazan ayında sabah namazından önce bir cüz okuyup ayın sonunda hatim duasını yaparak sevabını Şeyh Ebu Salih, Seyyid Abdülkadir Geylani ve bütün evliyalar ile hayır sahiplerinin ayrıca bütün Müslümanların ruhlarına hibe eden hafıza 5 kuruş verilecektir.

Caminin müezzinine vâkıfı tarafından verilen ücretlere ek olarak sabah namazı sünneti ile farzı arasında yüz defa "Sübhanallahi ve bihamdihi", "Sübhanallahi'l-azim" demesi, her yıl Ramazan ayında Emeviyye Camii'nde meşhur virdleri okuması şartıyla yıllık 4 kuruş ödenecektir. Adı geçen camilerin ser-müezzinlerine alenen "Ümmetü hayru'l-enam",³ gizli olarak da üç İhlas, Fatiha, Felak ve Nas surelerini minareden indikten sonra okumaları ve yukarıda belirtildiği şekilde bağışlamaları koşuluyla yıllık 5'er kuruş verilecektir. Her yıl Ramazan ayında cüz okunup dua yapıldıktan sonra Hz. Peygamber'i öven kaside okuyan güzel sesli şahsa bu görevine karşılık 4 kuruş ödenecektir. Osmaniye Camii'nde Ramazan ayında kullanılan kandil yağı için her yıl 12 kuruş ayrılacak, caminin kandilini yakan görevliye diğer ücretlerine ilave olarak her yıl Ramazan ayında 2 kuruş ödeme yapılacaktır. Caminin kapısını açıp kapatan kişiye diğer ücretlerine ilave olacak şekilde her yıl Ramazan ayında 3 kuruş, ferrâşa⁴ da yine aldığı ücretlere ek olarak her yıl Ramazan'da 2 kuruş verilecektir. Vakfın cabisine yıllık 3 kuruş verilmesini öngören Ali Ağa, hayatta olduğu sürece vakfın yönetiminin kendisinde olduğunu belirtmiş, ölümünden sonra ise kendi soyundan gelen çocuklarından kız veya erkek en büyüğünün, nesli kesilirse kardeşi Salih Ağa ve onun soyundan gelenlerin mütevellî olmasını istemiştir. Salih Ağa'nın da soyunun kesilmesi halinde

³ Hz. Peygamber'i övmek için gazel söylemek anlamına gelmektedir.

⁴ Vakıf kuruluşlarının halılarını yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişi (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 18; B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

Osman Paşa Vakfı'nın mütevellisine intikal etmesini şart olarak ileri sürmüştür.⁵

İçerikleri hakkında bilgi verilmeye çalışılan her üç vakfiye⁶ de paşanın soyundan gelenlerce kurulmuş bağımsız vakıflar olmalarına rağmen Osman Paşa Vakfı ile bağlantılıdır. Gerek sahip olduğu akarın fazlalığı gerekse içerdiği şartlar açısından oldukça kapsamlı olan Osmaniye Vakfı bu şekilde daha da büyümüş, tahmin edileceği gibi vakıf yöneticilerini zorlayacak bir hale dönüşmüştür.

Vakfın İşletilmesine Yönelik Verilerin Değerlendirilmesi

Toplum yararına dini, sosyal ve kültürel hizmetleri yerine getirmek üzere kurulan Osman Paşa Külliyesi hakkında vakıf şartlarının uygulanmasına yönelik tespit edilebilen ilk veriler 12 Şubat 1842-31 Ocak 1843 dönemine ait muhasebe kayıtlarıdır.⁷ Vakfın bütün gelir ve giderlerinin ayrıntılı bir dökümünün yer aldığı bu muhasebe defterinden başka 4 Ekim 1853-31 Ağustos 1856 dönemini kapsayan üç yıllık muhasebe bilançoları⁸ ile yine üç yıllık dönemi içeren 11 Mart 1872-27 Ocak 1876 yıllarına ait kayıtlar⁹ da vakfın işleyişiyle ilgili bilgiler sunmaktadır.

Bu veriler incelendiğinde vakfa gelir sağlayan gayrimenkullerin büyük ölçüde korunduğu tespit edilmiştir. Tabaka, Merce, Çağılan adlarıyla anılan değirmenlerle Haylan Köyü ve Antakya'daki değirmenlerin faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Antakya'da bulunan bahçe ile Baki Çavuş, İbrahim Ağa, Bayezid, Umyan, Nasibi, Avmaca, Hicazi, Kör Musli (veya Mısıri) ve Erihâvî olarak bilinen bahçe ve bostanlardan elde edilen gelirin vakfın gelirleri arasında yer aldığı dolayısıyla kiraya verilerek işletildiği görülmektedir. İçinde dükkânlar, depolar, atölyeler ve odalar olan Uçhan, Muhib, Zincirli (veya Cenzirli) ve Kavas adlarını taşıyan han veya kaysariyyelerin de kullanıldıkları, sadece kale altındaki boş olduğu yine bu kayıtlardan öğrenilmektedir. Cübeyl Mahallesi'nde bulunan İğneci Hanı

⁵ Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan vakfiye nüshası, s. 4-8.

⁶ III. Tabloda söz edilen son iki vakfa ait şartlar hakkında bilgi edinilememiştir.

⁷ BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a.

⁸ BOA, EV, nr. 15201, vr. 31b; nr. 15521, vr. 124b, 165a, 254b.

⁹ BOA, EV, nr. 18473, s. 4, 38, 65.

olarak bilinen yapı, aynı isimle anılan 24 dükkân ve bir mahzenden oluşan çarşı ile birlikte kullanılmaya ve gelir sağlamaya devam etmektedir. Ayrıca Eski ve Yeni çarşı ile Bâbü'n-Nasr, Bahsîta, Bankûsa, Yemenici ve Abacı çarşılarındaki dükkânlar, ambar ve mahzenler kira gelirleriyle vakfa katkıda bulunmayı sürdürmektedir. Boyahane ve sabunhane gibi işletmeler ile fırınların da tespit edilebilen son kayıt olan 1876 yılına kadar faal durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmelerin yapılmasını sağlayan yedi farklı yıla ait olan muhasebe kayıtlarında vakfın gelir düzeyinin oldukça iyi olduğu da görülmektedir.¹⁰

Aynı kayıtlar vakfın giderleri açısından değerlendirildiğinde vakıf görevlilerine ödenen ücretlerin harcama kalemlerinin başında geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca aydınlatma için kullanılan yağ ve mum bedeli, okutulan mevlitlerin giderleri, vakfiye ve zeylerde belirtilen vakıflara ödenen zemin kiralari, cami ve medreseye eskidikçe alınan hasır, sergi, kilim gibi ihtiyaç maddelerine yapılan harcamalar diğer masraflar arasındadır. Vakıf eseri oluşturan kurumların bakım ve onarım giderleriyle vakfedilen akarın tamir masrafları da zamanla genel giderler arasında büyük miktarlara ulaşmıştır.¹¹

Vakfın incelenen muhasebe defterlerinde 1842-43 dönemine ait gelirlerin giderlerden daha fazla olduğu, artan bu meblağın bir sonraki yıla devrettiği tespit edilmiştir. Ancak 1853-56 dönemi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Vakıf gelirlerinin giderleri karşılayamadığı ve bu üç yılı borçlu kapattığı görülmektedir. Hatta 1853-54 yılına ait kayıtlarda vakfın bir önceki yıldan mütevelliyeye borçlu olduğu ve burada sözü edilen üç yıllık dönemde de mütevelliyeye olan borcun azalmakla birlikte tamamıyla ödemediği anlaşılmaktadır. Bu borcun ne zaman ödendiği tespit edilememekle beraber 1872-76 döneminde vakıf gelirlerinin yine giderleri karşılayacak düzeyde olduğu hatta vakıf fazlası olarak tabir edilen miktarın ölmüş olan mütevellinin zimmetinde kaldığı bu defa da vakfın alacaklı durumda bulunduğu görülmüştür.¹² Vakfa gelir sağlayacak akarâtın sayıca çokluğu tüm bunlardan elde edilen gelirin de epeyce fazla olduğu göz önüne alındığında vakfın borçlu olduğu dönemleri anlamak oldukça güçtür.

¹⁰ Vakfın söz edilen dönemlere ait gelirlerini gösteren tablo Ek IV'te verilmiştir.

¹¹ Örnek olması açısından vakfın 4 Ekim 1853-23 Eylül 1854 dönemine ait yaklaşık bir yıllık giderleri Ek V'te yer almaktadır.

¹² Evkaf defterlerine göre vakfın gelir-gider durumunu gösteren tablo Ek VI'dadır.

Değerlendirilen evkaf defterlerinden külliye'deki bazı kurumların yaşılamadığı da tespit edilmiştir. Defterlerin giderlere ait bölümlerinde imaret çalışanlarıyla sıbyan mektebi muallimine ödeme yapıldığına dair bilgi olmaması bu kurumların işlevini yitirdiğini göstermektedir. İmaret ve mektebin ne kadar süreyle faaliyetlerine devam ettikleri bilinmemekle birlikte Osmaniye Vakfı'na ait ulaşılabilen ilk muhasebe verilerini içeren 12 Şubat 1842-31 Ocak 1843 tarihli kayıta, söz edilen kurumların görevleriyle ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu kurumların hizmetlerini sürdüremediği, belirtilen tarihten önce veya çok önceleri faaliyetlerine son verdikleri anlaşılmaktadır. Külliye'deki kurumlar arasında öne çıkan medrese yüksek dereceli bir eğitim kurumu¹³ olarak hizmet vermeyi sürdürmüş, hafız yetiştiren bir Dârü'l-Kurrâ¹⁴ olma özelliğinin yanında Said Yeğen'in naklettiğine göre matematik, mantık, astronomi ve din eğitimi vermiş, ulemeden önde gelenler burada yetişmiştir. Bölgenin ilim merkezi olan medresenin¹⁵ önemi nedeniyle zamanla tüm vakıf eser "Rızaiyye Medresesi" adıyla anılır hale gelmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından itibaren gerek Osmaniye Vakfı gerekse bağlı vakıflar kötü yönetildiğinden vakfın geliri sürekli azalmış, çalışanlara ödenen ücretler yetersiz kalmış¹⁶ hatta harcamalar

¹³ Külliye'nin ilk yıllarına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlanılan bir belgede, dönemin müderrisi Hafız Mehmed Şakir'in medresede sahn rütbesiyle görev yaptığının daha üst rütbe olan altmışlı payeye yükseltme talebinde bulunduğundan söz edilmektedir ki bu istek 14 Şubat 1734 tarihinde kabul edilmiştir (BOA, C.MF, 155/7725). Medrese böylece altmışlı statüye erişmiştir.

¹⁴ *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 915.

¹⁵ Medresede bazı eserlerin istinsah edildiği de tespit edilmiştir. Bunlardan biri astronomi alanında Osmanlı medreselerinin temel ders kitabı olarak kullanılan *El-Mulahhas fi'l-Hey'e'nin* şerhi olan Kadızade-i Rûmî tarafından hazırlanan *Şerhü'l-Mulahhas fi'l-Hey'e'nin* istinsahıdır ki 1156 yılının Cemaziyevvel ayında (23 Haziran-22 Temmuz 1743) Feyzullah Efendi oğlu Muhammed tarafından yazılmıştır. Diğeri de medreselerde aritmetik alanında okutulan *Hulâsatu'l-Hisâb* adlı eserin Ebu Hüseyre el-Cezerî el-Kadirî oğlu Ramazan tarafından yazılan şerhi olan *Hallu'l-Hulâsâ li-Ehli'r-Riyâse'nin* istinsahıdır. Bu şerh medresede 1280 yılının Rebiülevvel ayında (16 Ağustos-14 Eylül 1863) kopya edilmiştir (Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 209, 218-219, 370, 372, 379).

¹⁶ 23 Temmuz 1891 tarihli bir arşiv kaydında, Osmaniye Medresesi ile birlikte Ahmediye Medresesi'nin de müderrisi olan Hüseyin Avni Efendi'nin sıkıntı ve yokluk içinde olması nedeniyle uygun görülen miktarda maaş tahsis edilmesini içeren istidasından söz edilmektedir. Nitekim bu talebi üzerine Hüseyin Avni Efendi'ye Ku-

karşılanamaz olmuştur.¹⁷ XX. yüzyıl başlarında kendisi de akar bağışlayarak vakfa katkı sağlayan son vâkıf Mehmed Emin Ağa, dönemin ünlü isimlerinden olan Kamil el-Gazzi, Beşir el-Gazzi,¹⁸ Mehmed el-Hanefi ve Ahmed el-Kürdi'yi medreseye getirerek eski şöhretini kaybetmiş olan kurumun tekrar Arap ve İslam dünyasında önemli bir ilim merkezi haline gelmesini sağlamıştır.¹⁹ Ancak günümüzde sadece caminin kullanılır durumda olduğu külliyyede, medrese de diğerleri gibi zamana yenik düşen kurumlar arasında yerini almıştır.

Osmaniye Vakfı ile ilgili arşiv kayıtları arasında vakfa gelir sağlayan arazilerden ikisinin de farklı amaçlar için kullanıldığına dair bilgilere rastlanmıştır. Bu verilerden öğrenildiğine göre vakfedilen arazilerden biri üzerine devlet tarafından idadi mektebi inşa edilmiş, zemin bedeli konusu vakıf yönetimi ile Maarif Nezareti arasında uzun süren pazarlıklara neden olmuştur. Mahalli ölçü ile 15.000 zirâ olarak kabul edilen, geliri vakfa ait olmak üzere yıllık 800 kuruş karşılığında kiraya verilen arsa üzerinde vilayet idare meclisinin kararıyla 1883 yılında bir idadi inşa edilmiş, Halep mahkemesi tarafından devletin vakfa yılda 1.200 kuruş kira ödemesine

düs gelirinden mahlul olan altı yüz kuruşun, üç yüz kuruşunun maaş olarak verilmesi öngörülmüş ve padişahın onayına sunulmuştur (BOA, İrade Dahiliye [İ.DH], 1236/96825). Buna benzer başka arşiv kayıtlarına da rastlanmıştır. Örneğin; Halep ulemasından olan Kadiriye Tarikatı şeyhlerinden Hasan oğlu İsa adındaki kimse de Osmaniye Medresesi'nde ilim öğretmekle meşgul olduğundan ve sıkıntı içerisinde bulunduğundan söz ederek duagü maaşı tahsis edilmesi için 23 Temmuz 1906 tarihli bir arzuhal göndermiş, cevap alamayınca Halep Valiliği aracılığıyla iki defa daha 6 Mayıs ve 6 Ekim 1907 tarihlerinde talebini tekrarlamıştır (BOA, Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi [DH.MUİ], 89/58). Şeyh İsa Efendi'nin isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Diğer bir örnek yine Osmaniye Medresesi müderrislerinden olan Şeyh Mehmed Bedevi ile ilgilidir. Medreseden aldığı otuz kuruştan başka geliri olmayan Şeyh Mehmed Bedevi'ye, Halep Vilayeti İdare Meclisi'nin 12 Mart 1908 tarihli mazbatasıyla emsalleri gibi maaş tahsis edilmesi istenmiştir (BOA, Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi [DH.MKT], 1258/68). Bu talebin de nasıl sonuçlandığı tespit edilememiştir.

¹⁷ Gazzi, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁸ Halep valisi tarafından 31 Ağustos 1894 tarihinde padişaha hitaben kaleme alınan bir tahriratta, Mevlevi Tarikatı'na mensup oldukları belirtilen Şeyh Mehmed Beşir el-Gazzi ile Seyyid Ahmed Dede Efendi'nin Osmaniye Medresesi'ndeki faaliyetlerinden söz edilerek kendilerine emsalleri gibi aylık beşer yüz kuruş maaş tahsis edilmesi talebinde bulunulmuştur (BOA, Yıldız Perakende Evrak-ı Umumi (Y.PRK.UM), 30/47).

¹⁹ *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 913.

karar verilmiştir. Fetvahane tarafından bu karar reddedilince 1894 yılında vakfın mütevellisi Yeğenzade Mehmed Ali Ağa mektebe sonradan ilave olarak inşa edilen mutfak, ahır ve kiler için kullanılan 3.000 zirâ'yı da hesaba katarak toplam 18.000 zirâ'ya ulaşan araziye karşılık vakfa yılda 9.000 kuruş ödenmesi talebiyle dava açmıştır. Bu davada her zirâ için 20 para hesabıyla (icâre-i müeccele olarak tanımlanan) 9.000 kuruşluk meblağ ile birlikte arazinin her arşınına karşılık bir mecidiye olmak üzere 18.000 mecidiye tutarında (icâre-i muaccele denilen) peşin ödeme yapılması talep edilmiştir. Bunun üzerine merkez, Fetvahane tarafından başlangıçta verilen red kararının ıslah edilerek iadesine karar vermiştir. Mütevellinin vakıf yararına kirayı artırdığı ve bunun anlaşılabilir olduğu belirtilerek vakfa ait arazinin mektep için kullanılmasının da maarif adına olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca icâre-i vahideli olan arsanın mütevellî tarafından icâreteynli hale çevrilmesine ve bundan kaynaklanan peşin ödeme talebine karşı çıkılmıştır.²⁰ Bu problem kısa sürede çözülememiş, vakıflara ait müsakkafât ve müstegallât için binde on kuruş mukataa tahsis edilmesini öngören 24 Temmuz 1882 tarihli karar gereğince ödenecek kiranın hesaplanması yoluna gidilmiştir. Bu iradeye göre vakfa 661 kuruş 78 santim mukataa ödenmesine karar verilmiş ancak mütevellî tarafından açılan davada, vakfa yıllık 3.790 kuruş verilmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Mahkemenin kararı 1882 yılı iradesine aykırı olduğu halde bu defa Fetvahane tarafından kabul edilmiştir. Bunun üzerine konunun çözümü 27 Temmuz 1910 tarihli karar ile Şurâ-yı Devlet'e havale olunmuştur. Uzun süre konuyla ilgili herhangi bir gelişme olmadığı için mütevellinin müracaatı üzerine Maarif Nezareti'nin 23 Mart 1912 tarihli tahrirâtı ile Sadaret'ten bilgi alınmaya çalışılmıştır.²¹ 1913 yılı başlarında Şurâ-yı Devlet bu sorun hakkında verdiği kararı Sadaret'e ve Maarif Nezareti'ne göndermiş ancak arşiv kaydında olayın çözümüne yer verilmemiş, bu nedenle nasıl sonuçlandığı tespit edilememiştir.²²

Vakıf arazinin kullanımından kaynaklanan yıllarca taraflar arasında çözüme kavuşturulamayan ve sorun halini alan bu uygulamadan başka vakfa ait diğer bir arazi de Halep İttihat Terakki Cemiyeti adına talep edil-

²⁰ BOA, Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemî (MF.MKT), 100/11; 222/53.

²¹ BOA, MF.MKT, 1184/11: BOA, Şurâ-yı Devlet Evrakı (ŞD), 228/8.

²² BOA, ŞD, 229/18.

miştir. 439 zirâ olduğu belirtilen bu arazinin Halep mahkemesi tarafından 12.400 kuruş peşin (muaccel) yıllık olarak da 109 kuruş 35 para (müeccel) ödenmesi koşuluyla söz edilen cemiyete kiralanmasına 1914 yılı Ekim ayında ruhsat verilmiştir. İradenin uygulanmasına da evkaf nazırı memur edilmiştir.²³ Ancak uygulamaya dair herhangi bir bilgi olmadığı için arazinin kullanılmasına karşılık istenen bedelin ödenip ödenmediği veya diğer arazide olduğu gibi taraflarca farklı tekliflerin yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir.

S o n u ç

Bu araştırma Halep vakıfları arasında önemli bir yeri olan Osman Paşa'ya ait vakfı tanıtabilmek gayesiyle yapılmıştır. Bu vesileyle XVIII. yüzyılın en büyük hayratını oluşturan paşanın, adının yaşatılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Osman Paşa'ya ait vakfiye ve zeyller ile konuyla ilgili arşiv malzemesinden faydalanılarak hazırlanan bu çalışmaya, vâkıfın soyundan gelen Said Yeğen ve Saygıdeğer Eşleri Emel Yeğen tarafından sağlanan belge ve bilgiler de zenginlik katmıştır. 24 Aralık 2009 tarihinde görme imkânı bulunan külliye ile bugün pek çoğu şehir merkezinde kalan akarın bulunduğu yerler, vakfın büyüklüğü ve mükemmelliği hakkında fikir sahibi olmayı sağlamıştır. Derlenen tüm veriler değerlendirilmeye çalışılmış, kurumlar, görevliler, gelir sağlayacak akarât, her türlü detay düşünülerek oluşturulan şartlar ve vakfın hizmetlerini sürdürmesiyle ilgili bulgular tüm ayrıntısıyla ele alınmıştır.

Devlet adamlarının vakıf kurma geleneğine uygun davranan Osman Paşa diğerleri gibi Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla söz konusu hayratı oluşturmuştur. Kamu yararına dini, kültürel ve hayri hizmetlerin yerine getirilmesi için tesis ettiği kurumların, benzerleri gibi kıyamete kadar yaşamasını arzulamıştır. Hizmetlerin kesintisiz sürmesini sağlamak maksadıyla pek çok gayrimenkul vakfetmiş, bunlardan elde edilen gelirle vakfın tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını, şart olarak ileri sürdüğü hizmetlerin yerine getirilmesini istemiştir. Ayrıca vakfın gelirinden vakfiye ve zeyllerde belirtilen miktarlarda başka vakıflara da kaynak sağlamaya çalışmıştır. Böylece gelir kaynakları sadece kendi vakfı için değil diğer bazı vakıflara da

²³ BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 59/1332 Z 03.

katkıda bulunmuştur. Yüce gönüllü olduğu anlaşılan paşa Osmanlı vakıf uygulamalarının inceliklerinden olan kuş evi vakfedilmesiyle ilgili detayı da hayata geçirmiş, Ma'arratü'l-Ulya Köyü'nde güvercinlerin sığınması için bir burç inşa ettirip vakfetmiştir.²⁴

Vakfın kurulmasından itibaren büyük ve yüksek dereceli bir medreseye sahip olan külliye bölgenin ilim merkezi haline gelmiş, külliye bulunan kütüphane de pek çok araştırmacıyı kuruma çekmiştir. Medresenin ön plana çıkmasıyla külliye veya vakıf eserin tamamı Osmaniye veya Osman Paşa'nın kız kardeşinden dolayı Rızaiyye Medresesi adıyla anılmıştır. Oluşturulan kurumlardan bazıları hedeflenenin aksine hizmetlerine devam edememiştir. XIX. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında imaret ve mektep ile ilgili bilgi olmaması bunların yaşatılmadığı anlamına gelmektedir. Günümüzde külliye ait yapı tümüyle varlığını devam ettirmekle birlikte cami dışındaki diğer kurumlar faal durumda değildir.

Büyük bir işletme özelliği taşıyan vakfın yönetimi Osman Paşa'nın ölümünden sonra kız kardeşi Raziye Hanım'ın soyundan gelenler tarafından sürdürülmüştür. Vakıf anlayışına ve uygulamalarına yabancı olmayan bu aile mensuplarından bazıları da genellikle müteveli oldukları dönemlerde gayrimenkul bağışlayarak bağlı vakıflar kurmuştur. Osman Paşa Vakfı'na ait gayrimenkullerin sayıca fazlalığı dikkate alındığında pek de kolay olmayan vakfın yönetimi sonradan yapılan ilavelerle daha da güç hale gelmiştir. Buna rağmen yüzyılı aşkın bir zaman geçtiği halde XIX. yüzyıla ait evkaf defterlerinde vakıf mallarının korunduğu, işletilerek vakfa gelir sağlamaya devam ettikleri görülmüştür. İncelenen muhasebe kayıtlarında vakfın giderlerini karşılayamadığı dönemlere de rastlanmış, gelir kaynakları zarar görmediği halde vakfın bu darlığa nasıl düştüğü anlaşılamamıştır. Daha sonraki dönemde 1872-76 yıllarına ait veriler incelendiğinde giderlerin rahatlıkla karşılandığı tespit edilmiş, bu nedenle 1853-56 dönemindeki sıkıntının vakfın iyi yönetilememesinden kaynaklandığına hükmedilmiştir. XX. yüzyıl başlarından itibaren yine kötü yönetim nedeniyle vakfın gelirlerinin ciddi anlamda azaldığı hatta çalışanlara ödeme yapmakta zorlandığı görülmüştür.

²⁴ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 148.

Gerek vakfın gelir kaynakları gerekse kurumlar pek çok vakıfta görülebileceği gibi zamana karşı direnememiştir. Külliye ve etrafındaki vakfa ait yapılar günümüzde varlıklarını devam ettirdikleri halde işlevlerini yitirmiştir. Zamana yenik düşen vakfın gelir kaynaklarının bugün tamamıyla ne durumda olduğu bilinmemekle birlikte değirmenlerin atıl hale geldiği, Osmanlı döneminde arazilerden bir kaçının kiralanarak başka amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde ise şehir merkezinde kalan arazilerin bir kısmında çeşitli amaçlara hizmet eden yapıların bulunduğu, şehir parkının da vakıf arazi üzerinde oluşturulduğu bilinmektedir.

EK I. Osman Paşa'ya Ait Vakfiye ile Zeyller ve Bağlı Vakfiyeler²⁵

<i>Belge Türü</i>	<i>Hicri Tarih</i>	<i>Miladi Tarih</i>
Vakfiye	1 Zilkade 1142	18 Mayıs 1730
Zeyl-i Vakfiye	1 Muharrem 1143	17 Temmuz 1730
Zeyl-i Vakfiye	1 Rebiülevvel 1143	14 Eylül 1730
Zeyl-i Vakfiye	1 Cemaziyelahir 1143	12 Aralık 1730
Zeyl-i Vakfiye	1 Receb 1150	25 Ekim 1737
Zeyl-i Vakfiye	27 Şevval 1150	17 Şubat 1738
Zeyl-i Vakfiye	1 Rebiülevvel 1151	19 Haziran 1738
Zeyl-i Vakfiye	1 Receb 1151	15 Ekim 1738
Zeyl-i Vakfiye	1 Receb 1151	15 Ekim 1738
Zeyl-i Vakfiye	17 Receb 1151	31 Ekim 1738
Zeyl-i Vakfiye	1 Şevval 1151	12 Ocak 1739
Zeyl-i Vakfiye	1 Rebiülevvel 1152	8 Haziran 1739
Zeyl-i Vakfiye	5 Rebiülevvel 1152	12 Haziran 1739
Zeyl-i Vakfiye	26 Rebiülevvel 1152	3 Temmuz 1739
Zeyl-i Vakfiye	17 Rebiülahir 1152	24 Temmuz 1739
Zeyl-i Vakfiye ²⁶	9 Cemaziyelevvel 1152	14 Ağustos 1739
Vakfiye ²⁷	29 Receb 1197	30 Haziran 1783
Vakfiye ²⁸	-	-
Vakfiye ²⁹	27 Receb 1223	18 Eylül 1808
Vakfiye ³⁰	-	-
Vakfiye ³¹	24 Şevval 1300	28 Ağustos 1883
Vakfiye ³²	1317	1899-1900

²⁵ *A.g.def.*, s. 145-180; Said Yeğen koleksiyonundan sağlanan biri tarihsiz olmak üzere 30 Haziran 1783 ile 18 Eylül 1808 tarihli üç adet vakfiye, s. 2-17; Gazzi, *a.g.e.*, s. 124-133; *Mie evâil min Haleb*, III-IV, 913.

²⁶ Vakfiye ve on beş adet zeyl Osman Paşa'ya aittir.

²⁷ Osman Paşa'nın kız kardeşi Raziye Hanım'ın kızı Emetullah Hanım'a aittir.

²⁸ Raziye Hanım'ın soyundan Hacı Ebubekir kızı Zeynep'e aittir.

²⁹ Hacı Ebubekir kızı Zübeyde Hanım'a aittir.

³⁰ Hacı Ebubekir oğlu Ali Ağa'ya aittir.

³¹ Mehmed Tahir Ağa oğlu Mehmed Ali Ağa'ya aittir.

³² Mehmed Tahir Ağa'nın torunu, Mehmed Ali Ağa'nın oğlu Mehmed Emin Ağa'ya aittir. Vakfın son vâkıfıdır.

EK II. Kütüphaneye Bağışlanan Kitaplar¹

<i>Yazar Adı</i>	<i>Kitap Adı</i>	<i>Cilt Sayısı</i>	<i>Nüsha Adedi</i>
<i>Tefsir Kitapları</i>			
Kadı Beyzâvî	Kadı Beyzâvî Tefsiri	1	1
İmam Kevâşi	İmam Kevâşi Tefsiri	1	2
İmam Carullah ez-Zemahşerî	İmam Carullah ez-Zemahşerî Tefsiri (Keşşâf)	1	1
Şeyh Molla Sadeddin	Bakara Suresi'nden Enam Suresi Sonuna Kadar Keşşâf Tefsiri Hâşiyesi	2	1
-	Keşşâf Tefsiri üzerinde Fatiha ve Bakara surelerini açıklayan Seyyid Hâşiyesi	1	1
İmam Sühreverdî el-Bekrî	Buğyetü'l-Beyân Tefsiri	2	1
Ahmed bin Abdullah (Seyyid Abdülkadir Ceyli (Abdülkadir Geylani) Camii Vaizi)	Türkçe Tefsir	1	1
Sadı Çelebi	Kadı Beyzâvî Hâşiyesi	1	1
(Şeyhizâde adıyla da bilinen) Mehmed bin Şeyh Mahmud	Kadı Beyzâvî Tefsiri Üzerine Hâşiyeye	4	1
Kutbuddin	Keşşâf Hâşiyesi	1	1
İbn-i Semîn	Umdetü'l-Huffâz fî Tefsir-i Eşrâfü'l-Elfâz	1	1
İmam Muhammed bin Ebubekir Abdülkadir er-Râzî	Kur'anla İlgili Sorular ve Cevapları	1	1
Ebu'l-Kavs Abdurrahman bin Ali bin el-Kureyşî eş-Şâfi	Hâssu'l-Kur'an	1	1
Ebussuud Efendi	Ebussuud Tefsiri	2	1

¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 599, s. 24-26.

<i>Yazar Adı</i>	<i>Kitap Adı</i>	<i>Cilt Sayısı</i>	<i>Nüsha Adedi</i>
Şeyhulislam Ebussuud Mehmed bin Mehmed el-İmadî	Kur'an-ı Kerîm Tefsiri	1	1
İmam Ebu'l-Hüseyn	Vahidi'nin Tefsiri Üzerine Tefsiru'l-Vâsit	2	1
Hacı Mustafa	Vedduhâ Süresi'nin Tefsiri	1	1
Ebu Hayyan	Tefsir Kitabı	1	1
<i>Hadis Kitapları</i>			
Abdullah Muhammed el-Buhârî	Câmi'ü's-Sahih (Müsned adlı eserinin özeti)	1	1
İmam Kastalânî	Buhârî Şerhi	6 ve 10 ciltlik iki ayrı takım	1, 1
İmam Ebu'l-Fazl İyâd (Kadı İyâd)	Eş-Şifa	1	1
İmam Hafaci	İmam Kadı İyâd'ın Şifa Kitabı Şerhi	6	1
Şeyh Ömerü'l-Arz	Şifa Şerhi	1	1
(Altıparmak adıyla bilinen) Mehmed bin Mehmed	Meâricü'n-Nübüvve	1	1
Seyyid Mahmud	Delâilü'l-Hayrât	1	1
Süleyman el-Cezûlî	Delâilü'l-Hayrât	1	1
Şeyh Şahabeddin Ahmed el-Kalyûbî	Kitâbu's-Salât	1	1
-	Kitâbu'l-Mutemed	1	1
İmam Celaledin es-Suyûtî	Kitâbu'l-Mevzûat	1	1
Muhammed bin Ebubekir	Kırk Hadis	1	1
İmam Bagavî	El-Mesâbih	2	1
<i>Kelam Kitapları</i>			
İmam İsfehânî	Tavâliu'l-Enver Şerhi	1	1
Sadeddin	Nesefî ve Hayâlî Hâşiyesi	1	1
Ömer-i Nesefî	Kitâbu'l-Akâ'id	1	1
İmam Ebubekir bin Eyyüb bin el-Kayyım	Savâiku'l-Münzile ale't-Tarîkati'l-Cehmiyye ve'l-Muattala	1	1

<i>Yazar Adı</i>	<i>Kitap Adı</i>	<i>Cilt Sayısı</i>	<i>Nüsha Adedi</i>
İmam Memunî eş-Şâfi	Fi Fazâli Leyletu'n-Nısfı min Şaban	1	1
Şeyh Senûsî	Ümmü'l-Barahin Şerhi	-	1
İmâm-ı Âzam	Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber ve'l-Vasiyye	-	1
<i>Fıkıh Kitapları</i>			
Ahmed bin Muhammed el-Bağdâdî	Kitâbu'l-Kudûrî	1	1
Abdurrahman bin Muhammed	Mülteka'l-Ebhûr	1	1
İmam İsmail es-Sivasî	Şerh-i Mülteka'l-Ebhûr	1	1
İbn-i Melek	Mecma'u'l-Bahreyn	1	1
Şemsüddin Timurtâşî	Tenvîru'l-Ebsâr	1	1
Ömer-i Neseî	Manzûmât	1	1
Molla Hüsrev	Dürerü'l-Gurer	1	2
Ubeydullah bin İshâk	Sadru's-Şeri'a	1	2
İbrahim Halebî	El-Halebu's-Suğra	1	2
Ebu Muhammed Mahmud	Kenzî Üzerine Aynî Şerhi	1	1
İbn-i Şahne	Manzûme Şerhi	2	1
İbn-i Ferište	Vikâye Şerhi	1	1
İmam Kemaleddin Şirvânî	Miftâhu's-Sa'âde	1	1
İmam Muhammed	Bezzâziyye	2	1
-	Fetevâyü'l-Hulâsa	1	1
Ataullah Efendi	Fetva Kitabı (Türkçe) (Hanefi Mezhebi hakkında)	1	1
Ataullah Efendi	Fetva Kitabı (Hanefi Mezhebi ile ilgili)	1	1
Ali Efendi	Fetva Kitabı (Türkçe)	1	1
Ali Efendi	Fetevâ-yı Ali Efendi	2	1
Ali Efendi	Kitâb-ı Fetevâ-yı Ali Efendi	1	1
Yahya Efendi	Fetva Kitabı	2	1

<i>Yazar Adı</i>	<i>Kitap Adı</i>	<i>Cilt Sayısı</i>	<i>Nüsha Adedi</i>
Ebussuud Efendi	Fetva Kitabı (Hanefî Mezhebi ile ilgili)	1	1
Ankaravî	Fetevâ el-Ankaraviyye	1	1
-	Fetevâ-yı Hindiye	1	1
Üskübî	Fetevâ	2	2
İmam Merginânî	El-Hidâye	1	1
-	El-Hidâye	1	1
-	Hanefî Fıkhı'na ait el-Hidâye	3	1
Emir Kâtib ibn-i Emir Ömer el-Enfanî	Hidâye Şerhi	1	1
Şeyh el-Alim Mehmed bin Ahmed bin Mes'ud el-Gaznevî	Hulâsatü'n-Nihâye fî Fevâidi'l-Hidâye	1	1
Eş-Şeyh İmam (Belgede adı yazılmamıştır)	Usûl-i Fıkıh	1	1
Ebu'l-Hasan Ali bin Mehmed el-Bezdevî	Usûl-i Fıkıh Hâşiyesi	1	1
Seyyid Celaleddin	Bezdevî'nin Usûl-i Fıkıh Kitabı Üzerine Şerhi	1	1
<i>Sarf (Morfoloji) Kitapları</i>			
Mevlânâ Dinkoz	Şerhu'l-Merah	1	1
-	Şerhu'l-Matlûb ale'l-Maksûd	1	1
-	Şerhu'l-Avâmil	1	1
-	Muğni'l-Lebîb	1	1
<i>Mantık Kitapları</i>			
-	Kitâb-ı Hâşiyeye fî'l-Mantık ala Şerhi'ş-Şemsiyye	1	1
<i>Tarih Kitapları</i>			
İmam Hüseyin Diyarbakî	Hâmisi	1	1
İbnü'l-Esir	Tuhfetu'l-Acâib	1	1
-	Kitâb-ı Tarih-i Mısır (Türkçe)	1	1

<i>Yazar Adı</i>	<i>Kitap Adı</i>	<i>Cilt Sayısı</i>	<i>Nüsha Adedi</i>
Tezkîreci Cafer Çelebi	Kitâb-ı Tarih-i Cedîd	1	1
	<i>Tıp Kitapları</i>		
İbn-i Sina	Kitâb-ı Kânûn-ı Tıb	1	1
-	Kitâb-ı Tezkire-i Davut fi't-Tıb	1	1
	<i>Diğer Kitaplar</i>		
Katip Çelebi	Cihannümâ	1	1
Ali Çelebi	Mirâtü'l-Memâlik	1	1
-	Kitâb-ı Takdim-i Tarih-i Düstûr'l-Amel li-İslâhi'l-Halel	1	1
-	Kitâb-ı Netâicu'l-Fünûn ve Mahâsinü'l-Mütûn (Türkçe)	1	1
Şeyh İbrahim el-Lakkanî	Şerhu Cevheretü't-Tevhîd	1	1
(Emir Hacı olarak meşhur olan) İmam Muhammed bin Muhammed	Şerhu Münyetü'l-Musallî	1	1
-	Hâşiyet-i Hasan Çelebi ale'l-Mutavvel	1	1
Zeylâiye	Kitâb-ı Şerh-i Kenzü'd-Dakâik	1	1
Şeyh Şerafeddin bin Abdülmümin bin Halef ed-Dimyâtî	Kitâb-ı Fazl	1	1
İbn-i Hacer el-Askalânî	Kitâbu'l-Müsemmâ bi'l-Cem'i'l-Müessisi li'l-Acemi'l-Mefharî	1	1
-	Muhtasar-ı Tehzîbu'l-Kemal	1	1
Ebubekir Ahmed bin Hüseyin bin Ali bin Musa el-Beyhâkî	Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifet-i Ahvâl-i Sâhibu's-Şerî'a	1	1
Allame Aynî	Muhtasar-ı Şerh-i Şevâhid-i Şurûhi'l-Elfiye	1	1
Hafız İbn-i Hacer el-Askalânî	El-İsâbe fi Esmâ's-Sahâbe	1	1
Şeyh ebi Zekeriyya Yahya bin Ali el-Hatib et-Tebrizî	Kitâb-ı Şerh-i Divânî'l-Hamâse	2	1
Şeyh Ali bin Muhyiddin el-Bestamî	Hâşiyet-i Şerhi'l-Me'ânî fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân	1	1
Fenârî	Fusulü'l-Bedâyi' fi Usûli's-Şerâyi	1	1
İmam Abdullatif bin Fereşte	Şerhu'l-Menâr fi'l-Usûl	1	1

<i>Yazar Adı</i>	<i>Kitap Adı</i>	<i>Cilt Sayısı</i>	<i>Nüsha Adedi</i>
Mevlana Örfizâde	Menâr Şerhi	1	1
Şeyh İmam Mahmud bin Ebulkasım bin Ahmed	İbn-i Hâcib'in Usûl Kitabı Şerhi	1	1
Sadeddin	Muhtasaru'l-Müntehâ'nın Şerhi "Şerh-i Adûd" Hâşiyesi	1	1
-	Efdalzâde'nin Hâşiyesi	1	1
Molla İmadüddin	İsfehânî'nin Mebâhisu'n-Nazar adlı eserinin Şerhi	1	1
Molla Hüseyin el-Halhâlf	Devvânî'nin Tehzîb lir-Rabbânî adlı eseri üzerine Hâşiyeye	1	1
-	Kutub'un Şemsiyyesi üzerine Şemsiyye'nin Hâşiyesi	1	1
Muhiddin-i Arabî	Fütühâtî'l-Mekkiyye	3	1
İmam Hafız Cafer et-Taberî	Aşere-i Mübeşşerenin Faziletleri	1	1
İmam Nevevî	El-Ezkâr	1	1
Harîrî	Makâmât	1	1
İmam Ebu'l-Abbas Ahmed bin eş-şeyh Ebu Ömer İbrahim el-Ensârî el-Kurtubî	Telhîs-i Kitâb-ı Müslim'de bulunan manası anlaşılamayan kelimeleri açıklayan El-Müfhim	1	1
-	Kâmûsu'l-Lûgat	2	1
İmam Abdullah bin Ahmed el-Musulî	İmam Ali bin Ebu Talib'in kitabı üzerine Hedyü'l-Hikem	1	1
-	Salat ve selam üzerine bir vird kitabı	1	1
Muslihiddin Şeyh Sadî	Dört Kitap ve Bir Risale (Farsça)	1	1
-	İlk cildi nikah konusunda olan kitaplar	3	1
-	Muhtâru's-Sıhah	1	1
-	Kitâbu'ş-Şifa	1	1
İmam Birgivî	Tarîkat-ı Muhammediye	1	1
Abdurrahman İbn-i İmadüddin	Menâsik-i Hacc (Hanefî Mezhebi üzerine)	1	1
Şeyh Sadî	Farsça Dîvan	1	1
Hacı Fâris	Dîvan	1	1
Şem'î	Bostan Şerhi (Farsça)	1	1

Ek III. Osman Paşa Vakfı Külliye Görevlileri

(1 Zilkade 1142/18 Mayıs 1730 Tarihli Vakfiye ve 1 Muharrem 1143/17 Temmuz 1730 ile 9 Cemaziyelevvel 1152/14 Ağustos 1739 Tarihleri Arasındaki 15 Adet Zeyl'e Göre)¹

<i>Görevliler</i>	<i>Görevli Sayısı</i>	<i>Kişi Başına Ödenecek Yevmiye (Akçe Olarak)</i>
Mütevelli	1	300+900 ²
Kâtip	1	20
Câbi	1	20
Nâzır	1	40
Müderris	1	40+10+10 ³
Hatip	1	30
İmam	1	24
İmam	1	16
Müezzin	4	16
Muhaddis	1	20
Muîd	1	10
Vâiz	1	16
Muallim	1	24
Cüzhân ⁴	1	8
Aşırhân	1	8
Hz. Peygamber'e salat ve selam getirecek olan	1	8

¹ *A.g.def.*, s. 149-151, 154, 157, 164, 167. Ayrıca bkz. Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, s. 260-263; Gazzi, *a.g.e.*, s. 125-126, 129.

² 15 Ekim 1738 tarihli zeylde mütevellinin yevmiyesi artırılmış, 120 akçenin bir kuruş üzerinden hesaplanacağı belirtilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 164; Gazzi, *a.g.e.*, s. 129). Bu hesaba göre mütevelliyeye günlük 10 kuruş verilecektir. Ancak paranın değer kaybetmesiyle birlikte mütevellinin ücreti 5 kuruş daha artırılmış, günlük 15 kuruş verilmeye başlanmıştır. Hangi tarihte uygulanmaya başlandığı bilinmemekle beraber 1842-43 tarihli evkaf defterinde mütevelliyeye günlük 15 kuruş hesabıyla 360 gün üzerinden ödenen ücret 5.400 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a). Bu durum 1866 yılına kadar devam etmiş, 26 Mayıs 1866 tarihli bir düzenleme ile o dönemde 120 akçe 8 kuruş 10 paradan işlem gördüğü için mütevelliyeye ödenecek ücret 82,5 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA, HR.TO, 387/100).

³ 12 Aralık 1730 tarihli zeylde, müderrisin Pazartesi ve Perşembe günleri camide ikindi namazından sonra cemaate Türkçe olarak vaaz ve nasihat etmesi istenmiştir. Asli görevine ilave olarak yapacağı bu iş için yevmiyesi 10 akçe artırılmıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 157). 15 Ekim 1738 tarihli zeylde de müderrise, medresede tefsir ve hadis okutması için günlük 10 akçe daha verilmiştir (*A.g.def.*, s. 164; Gazzi, *a.g.e.*, s. 129).

⁴ 17 Temmuz 1730 tarihli zeyl ile görevlendirilmiştir (*A.g.def.*, s. 154).

Kapıcı	3	10
Sergici	2	10
Kayyım	1	12
Kandilci	2	10
Temizlikçi	2	10
Hâfız-ı kütüb	1	20
Râhâbî ⁵	1	10
Noktacı	1	8
Aşçı	1	32
Aşçı yardımcısı	2	16
Kiler sorumlusu (mahzenci)	1	30
Mahzenci yardımcısı	1	15
İmaret kapıcısı	1	16
Fırıncı	1	20
Ekmekçi	1	20
Sucu ⁶	1	4
TOPLAM	41	1877

⁵ Suyu kaynağından kullanılacağı yere ulaştırın ve su yollarının bakımından sorumlu olan kimsedir (B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 59).

⁶ Aşçı, yardımcısı, kiler sorumlusu, yardımcısı, imaret kapıcısı, fırıncı, ekmekçi ve sucu 12 Ocak 1739 tarihli zeyl ile görevlendirilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 731, s. 167).

Ek IV. Osman Paşa Vakfı Gelirleri

<i>Akarât</i>	<i>Adet</i>	<i>H.1258</i>	<i>Adet</i>	<i>H.1270</i>	<i>Adet</i>	<i>H.1271</i>	<i>Adet</i>	<i>H.1272</i>
		<i>(12 Şubat 1842 – 31 Ocak 1843) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak)¹</i>		<i>(4 Ekim 1853 – 23 Eylül 1854) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak)²</i>		<i>(24 Eylül 1854– 12 Eylül 1855) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak)³</i>		<i>(13 Eylül 1855 - 31 Ağustos 1856) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak)⁴</i>
Değirmen ⁵	4	22.000	4	15.400	4	16.800	4	16.800 ⁶
Bostan ve bahçe ⁷	9	22.200	9	14.700	9	16.050	?	21.500
Antakya'daki değirmen ve bahçe	2	2.750	2	7.650	2	7.650	2	7.500
Kaysariyye (veya Kasariyye) ⁸	4	2.777	4	4.547	?	4.553	4	7.602,5
İğneci Hanı	1	381	1	567	-	-	-	-
Han	1	180 (tekkenin yanındaki han)	-	-	-	-	-	-
Sabunhane	1	3.250	1	400	1	4.000	1	4.000 ⁹

¹ BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a.

² BOA, EV, nr. 15201, vr. 31b.

³ BOA, EV, nr. 15521, vr. 165a.

⁴ BOA, EV, nr. 15521, vr. 124b, 254b.

⁵ Vakfa gelir sağlayan söz konusu değirmenler; Tabaka, Merce, Haylan ve Çağılan değirmenleridir (BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a; nr. 18473, s. 4, 38).

⁶ Değirmen sayısı ile elde edilen gelir BOA, EV, nr. 15521, vr. 124b'de tablodaki gibidir. Vr. 254b'de ise değirmen 5, gelir 24.300 kuruş olarak verilmiştir.

⁷ Vakfın önemli gelir kaynakları arasında yer alan bahçeler; Baki Çavuş, İbrahim Ağa, Bayezid, Umyan, Nasibi, Avmaca, Hicazi, Kör Musli (veya Mısıri) ve (adadaki) Erihâvi adıyla anılan yerlerdir (BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a; nr. 18473, s. 4, 38).

⁸ Osman Paşa Vakfı'na ait olan kaysariyyeler; Uçhan, Muhib (?), Zincirli (veya Cenzirli), Kavas ve Kale altındaki kaysariyyedir. Muhasebe kayıtlarında kale altındaki kaysariyye olarak geçen yerin boş olduğu dolayısıyla buradan gelir elde edilemediği tespit edilmiştir (BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a; nr. 18473, s. 4, 38).

⁹ Sabunhane sayısı ile elde edilen gelir BOA, EV, nr. 15521, vr.124b'de tablodaki gibidir. Vr. 254b'de ise sabunhane 2, gelir 4.766 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Boyahane	1	180	1	500	-	4.268 (mağaza, fırın ve mukâtaa-yı zemin geliri dahil)	-	2.602 (mağaza, mahzen ve fırın geliri dahil)
Ev	1	300	3	1.040	3	1.220	3	1.300 ¹⁰
Çeşitli yerlerdeki dükkânlar	?	2.992	?	5.028	?	6.159	17	5.636 ¹¹
Fırın	-	-	2	1.375	-	-	-	-
Tekke	1	720	1	1.290	-	-	-	-
Mahzen	3	156	2	180	-	-	-	-
Tuz ambarı	-	-	1	600	1	600	1	2.672 (bazı bostan gelirleri dahil)
Ücret-i mukâtaa-yı zemin	-	42	-	-	-	-	-	-
Hukr zemin ¹²	-	-	?	42	-	-	-	-
Diğer gelirler	-	2.064	-	48	-	1.466	-	822
Mütevellide olan vakıf geliri	-	-	-	1.444	-	-	-	-
TOPLAM		59.992¹³		54.811¹⁴		62.766¹⁵		70.434,5

¹⁰ Ev sayısı ile elde edilen gelir BOA, EV, nr. 15521, vr. 124b'de tablodaki gibidir. Vr. 254b'de ise ev 2, gelir 860 kuruş olarak verilmiştir.

¹¹ Dükkân sayısı ile elde edilen gelir BOA, EV, nr. 15521, vr. 124b'de tablodaki gibidir. Vr. 254b'de ise dükkânlara, fırın ile mahzen de eklenerek toplam sayı 22, gelir 7.912 kuruş olarak kaydedilmiştir.

¹² Bir vakıf arsayı belirli bir ücret karşılığında tasarruf altında tutmak anlamında kullanılır (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 22). BOA, EV, nr. 15201, vr. 31b'de yer alan muhasebe kaydında 42 kuruşluk hukr zemin gelirinin hangi arazi veya arazilere ait olduğu belirtilmemiştir.

¹³ BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a'da vakfın gelirleri toplamı muhtemelen yanlış hesaplandığı için 49.642 kuruş olarak verilmiştir.

¹⁴ BOA, EV, nr. 15201, vr. 31b'de vakfın gelirleri toplamı muhtemelen yanlış yazıldığı için 58.411 kuruş olarak verilmiştir.

¹⁵ BOA, EV, nr. 15521, vr. 165a'da vakfın gelirleri toplamı 62.764 kuruş olarak verilmiştir. Oysa gelirlerin toplamı 2 kuruş daha fazladır.

Akarât	Adet	H.1289	Adet	H.1291	Adet	H.1292
		(11 Mart 1872 – 28 Şubat 1873) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak) ¹		(18 Şubat 1874- 6 Şubat 1875) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak) ²		(7 Şubat 1875 – 27 Ocak 1876) Dönemi Geliri (Kuruş Olarak) ³
Değirmen	4	48.400	4	46.898,5	3	24.800
Bostan ve bahçe	9	66.500 (?)	9	31.267	4	32.500
Antakya'daki değirmen ve bahçe	-	-	2	3.000	?	21.500
Kaysariyye	4	13.050	4	15.270	4	15.413
İğneci Hanı	1	1.817	1	1.809	1	2.223,5
Han	1	347 (Harap Han)	1	385	1	385
Sabunhane	1	3.500	-	-	1	3.500
Boyahane	1	1.200	1	3.500	1	1.600
Ev	-	-	2	760	1	600
Çeşitli yerlerdeki dükkânlar	?	21.563 ⁴	?	2.192	?	1.932,5
Fırın (Kellâse Mahallesi'nde)	2	4.200 ⁵ (yeni mahzen dahil)	1	275	1	275
Tekke	1	800	1	2.500	1	2.500
Mahzen	1	40	2	7.000 (2 adet fırın geliri dahil)	2	8.000 (2 adet fırın geliri dahil)
Tuz ambarı	1	1.500 (bazı dükkân ve mahzen gelirleri dahil)	1	1.500	1	1.500
Ahır	-	-	1	100	1	400
Hukr zemin	3	305	?	245	?	365
Diğer gelirler	-	195	-	4.654,5	-	4.860
Mütevellide olan vakıf geliri	-	-	-	-	-	-
Ölen eski mütevellide bulunan vakıf fazlası	-	-	-	128.540	-	128.540
Mütevelli Mehmed Ali Ağa zimmeti	-	-	-	-	-	7.869 krş. 10 para
TOPLAM	-	163.417	-	249.896	-	258.763 krş. 10 para

¹ BOA, EV, nr. 18473, s. 65.

² BOA, EV, nr. 18473, s. 4.

³ BOA, EV, nr. 18473, s. 38.

⁴ Gelirin tamamı dükkânlara ait olmayıp, bahçe ve bostanlar gibi başka akardan elde edilen gelir de buraya dahil edilmiştir (BOA, EV, nr. 18473, s. 65).

⁵ Söz konusu gelirin bir sonraki yıla (yani 1 Mart 1873-17 Şubat 1874 tarihleri arasındaki döneme) ait olduğu belirtilmiştir (BOA, EV, nr. 18473, s. 65).

Ek V. Osman Paşa Vakfı Giderlerini Gösteren Örnek Tablo (4 Ekim 1853-23 Eylül 1854)¹

<i>Külliye Görevlileri</i>	<i>Ödenen Ücretler (Kuruş Olarak)</i>	<i>Diğer Giderler</i>	<i>Ödenen (Kuruş Olarak)</i>
Mütevelli	5.400	Hukr zemin bedeli	112
Müderris ve Vâiz	1.740	Mevlûd masrafı	216,5
Muhaddis	300	Avârız-ı sultanî	164
Hâfız-ı kütüb	135	Kandil gideri	627
Hatip	360	Hasır bedeli	36
İmam-ı cehr	720	Çeşitli masraflar	2.420
İmam-ı ser ve Delâil	840	Caminin tamir bedeli	2.126
Ferraş	440	Bahçe ve bostanlar için yapılan masraf	4.312
Kandilci	300	Han, dükkân, ev gibi vakıf mallarının tamir gideri	13.780,5
Noktacı	72	Vakfın bir önceki yıla ait mütevelliye olan borcu	41.059
... hademe	270		
Talebe ve Cüzhân	11.890		
Kâtip	600		
Müezzinler	720		
Kapıcılar	276		
Kennâs ²	300		
Su yolcu	300		
Nâzır	480		
Câbi	720		
TOPLAM	25.863	TOPLAM	64.853
GENEL TOPLAM		90.716	

¹ BOA, EV, nr. 15201, vr. 31b-32a.

² Tuvaletleri temizlemekle görevli kişi (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 31; B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

EK VI. 19. Yüzyıl Evkaf Defterlerine Göre Vakfın Gelir-Gider Durumu

<i>Muhase Kaydının Ait Olduğu Dönem</i>	<i>Gelir (Kuruş Olarak)</i>	<i>Gider (Kuruş Olarak)</i>	<i>Vakıf Fazlası (Kuruş Olarak)</i>	<i>Vakfın Borcu (Kuruş Olarak)</i>
<i>H.1258 (12 Şubat 1842–31 Ocak 1843)</i> ¹	59.992	56.035,5	3.956,5 ²	-
<i>H.1270 (4 Ekim 1853–23 Eylül 1854)</i> ³	54.811	90.716	-	35.905
<i>H.1271 (24 Eylül 1854–12 Eylül 1855)</i> ⁴	62.766	82.608	-	19.842
<i>H.1272 (13 Eylül 1855-31 Ağustos 1856)</i> ⁵	70.434,5	74.152 ⁶	-	3.717,5
<i>H.1289 (11 Mart 1872–28 Şubat 1873)</i> ⁷	163.417	109.585 krş. 30 para	53.832 krş. 30 para	-
<i>H.1291 (18 Şubat 1874- 6 Şubat 1875)</i> ⁸	249.896	128.880 ⁹	121.016	-
<i>H.1292 (7 Şubat 1875– 27 Ocak 1876)</i> ¹⁰	258.763 krş. 10 para	151.905 krş. 20 para	106.857 krş. 9 para	-

¹ BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a.

² BOA, EV, nr. 11687, vr. 33a'da gelir ve giderler burada verilen farklı kaydedilmiş, dolayısıyla vakfın 4.748 kuruş borçlu olduğu ifade edilmiştir.

³ BOA, EV, nr. 15201, vr. 31b-32a.

⁴ BOA, EV, nr. 15521, vr. 165a.

⁵ BOA, EV, nr. 15521, vr. 124b, 254b.

⁶ BOA, EV, nr. 15521, vr. 124b ve 254b'de masraflar muhtemelen yanlış hesaplandığı için 74.158 kuruş olarak gösterilmiş, dolayısıyla vakfın borcunun 3.723,5 kuruş olduğu belirtilmiştir.

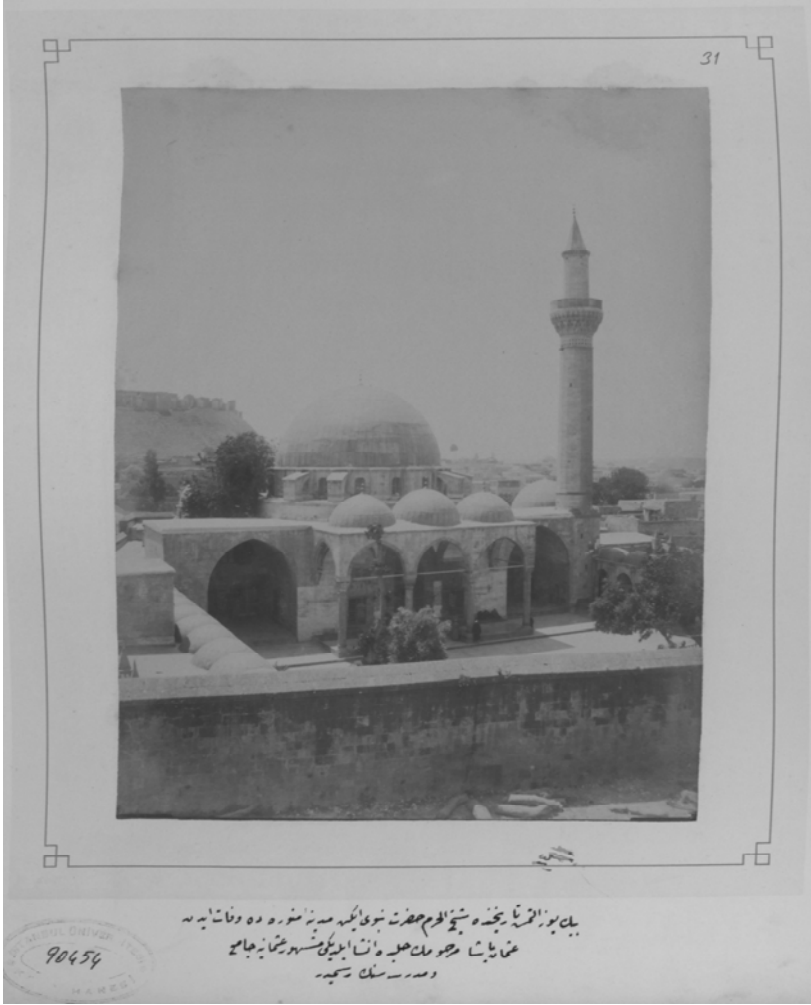
⁷ BOA, EV, nr. 18473, s. 65.

⁸ BOA, EV, nr. 18473, s. 4.

⁹ BOA, EV, nr. 18473, s.4'de masraflar muhtemelen yanlış hesaplanmış, 136.896 kuruş 10 para olarak kaydedilmiştir.

¹⁰ BOA, EV, nr. 18473, s. 38.

II. Abdülhamid Döneminde Osmâniye Camii ve Medresesi¹

1160 tarihinde Şeyhu'l-harem Hazret-i Nebvî iken Medîne-i Münevvere'de vefat eden Osman Paşa merhûmun Halep'te inşa eylediği meşhûr Osmâniye Camii ve Medresesi'nin resmidir

¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü Fotoğraf Albümleri Dizini, nr. 90454/31.

Kitabeler

*Bismillahirrahmanirrahim. Ve yütimmu ni 'metehû 'aleyke.
Sene ihda ve hamsîn ve mie ve elf. (1151)²*

² İmaretin giriş kapısı üzerindeki kitabe olup "Allah senin üzerindeki nimetini tamamladı" anlamındadır. Yusuf Suresi, ayet 6 (*Kur'an Kelimelerinin Anahtarı Mu'cem'ül-Müfehres Tercümesi*, trc. Mahmud Çanga, İstanbul 1986; *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli* (Haz. Ali Özek-Hayreddin Karaman-Ali Turgut ve diğerleri), Medine 2002, s. 235).

*Bismillahirrahmanirrahim. Fe-fetahnâ ebvâbe 's-semâi bi-mâi münhemir.
Sene selâse ve erba 'în ve mie ve elf. (1143)³*

³ “Biz de derhal nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık.” anlamındadır. Kamer Suresi, ayet 11 (*Kur'an Kelimelerinin Anahtarı Mu'cem'ül-Müfehres...*, s. 528).

*Bismillahirrahmanirrahim. Feve rabbike li-nes'elennehüm ecm'aîn 'ammâ kânû
ya'melûn.*

Sene selâse ve erba'in ve mie ve elf. (1143)⁴

⁴ “Rabbin hakkı için mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz.” anlamındadır. Hicr Suresi, ayet 92-93 (*Kur'an Kelimelerinin Anahtarı Mu'cem'ül-Müfehres...*, s. 266).

*Bismillahirrahmanirrahim. İnnemâ ya'miru mesâcidallahi men âmene billahi ve'l-
yevmi 'l-âhiri ve ekâme's-salâte ve âte'z-zekâte ve lem yahşâ illallâhe fe-
'asâ ülâike
en yekûnû mine'l-mühtedîn.*

Sene isneyn ve erba'în ve mie ve elf. (1142)⁵

⁵ “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’dan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.” anlamındadır. Tevbe Suresi, ayet 18 (*Kur’an Kelimelerinin Anahtarı Mu’cem’ül-Müfehres...*, s.188).

“AN XVIIITH CENTURY FOUNDATION IN ALEPPO:
THE COMPLEX OF VIZIER OSMAN PASHA”

Abstract

Aleppo, one of the prominent centers of production and trade in the Ottoman Empire, has always been full of waqfs, a rule that also applied to other Ottoman cities. The complex of Osman Pasha, the very topic of this study, is one of the monuments of this nature in Aleppo. The complex, which consisted of a madrasah located next to the Rızaiye mosque, a school, a library, a public fountain and an imaret, was built by Vizier Osman Pasha in Babü'n-Nasr district. In order to guarantee the delivery of the services uninterruptedly, various immovable properties have been set aside. The charter of the foundation dated 1730 involved the principles of functioning of the institution, the functions to be carried out by the branches of the foundation, the personnel to be employed there, the sources of income assigned for the foundation and the areas of expenditure were all described in detail, which aimed to bring the administration was in strict compliance with the above principles. Osman Pasha, once the Beylerbeyi in Aleppo, a city of classical examples of the Ottoman urbanism, apart from his property mentioned in the charter of the foundation, continued to devote huge amounts of his personal property to the foundation. He tried to increase the foundation's income by adding fifteen other units until the middle of the year 1739, which aimed the implementation of the social and cultural services uninterruptedly. After the death of the Pasha, management of the foundation was held by the descendants of his sister Raziye Hanım, whose relatives have also contributed to the services of the waqf by making certain other additions to the waqf. Although the foundation can be said to have been well managed and the complex, together with its buildings, has contributed to the historical texture of Aleppo, it came to be out of use in the course of time. Today, the majority of the immovable properties located in the city center serve different purposes and all the buildings of the complex famous for its madrasah, except for the mosque itself, are left useless.

Keywords

Aleppo, Osman Pasha Waqf, Osmaniye Mosque, Osmaniye Madrasah, Rızaiyye Mosque, Rızaiyye Madrasah